

Co je vidět a co není vidět

přeložil: Doc. PhDr. Ján Pavlík

V ekonomické sféře způsobuje určitý čin nebo zvyk, určitá instituce nebo určitý zákon nikoliv pouze jeden, nýbrž celou sérii účinků. Pouze první z těchto účinků je bezprostřední - zjevuje se simultánně se svojí příčinou; pouze tento účinek **je viditelný**. Ostatní účinky se zjevují jen postupně; nejsou **viditelné**. Máme velké štěstí, pokud jsme s to je **předvídat**.

Existuje pouze jeden rozdíl mezi špatným a dobrým ekonomem: špatný se přidržuje **viditelného** účinku, zatímco dobrý bere v úvahu jak účinek **viditelný**, tak i ty účinky, které je nutné **předvídat**.

Tento rozdíl je však ohromný, protože skoro vždy dochází k tomu, že když bezprostřední následek je příznivý, tak následky pozdější jsou zhoubné a naopak. Z toho plyne, že špatný ekonom má za cíl malý prospěch v přítomnosti, jenž bude mít v budoucnosti za následek velké zlo, zatímco opravdový ekonom se zaměřuje na velký budoucí prospěch, ovšem za rizika, že v přítomné době se projeví malé zlo.

Ostatně totéž platí i pro hygienu a morálku. Často se stává, že čím sladší je první plod nějaké zvyklosti, tím trpčí je její pozdější ovoce. Důkazem toho je zkaženost, lenost, marnotratnost. Tehdy totiž dochází k tomu, že člověk, který se v ohromení nad **viditelným** účinkem ještě nenaučil rozeznávat ony účinky, **které není vidět**, se oddává zhoubným zvykům nikoliv z pouhé náklonnosti, nýbrž z vypočítavosti.

Zde je vysvětlení pro osudově bolestný vývoj lidstva. Nevědomost obestírá jeho kolébku; nechává se tudíž ve svých činech determinovat jejich prvními následky, jež jsou jediné, které v období svého zrodu a dětství může vidět. Teprve po dlouhé době se naučí brát v úvahu též ostatní následky. Tuto lekci mu dávají dvě velmi rozdílné učitelky: Zkušenost a Prozíravost. Zkušenost vládne účinně, leč brutálně. Přináší nám poznání všech účinků našich činů, a to tím způsobem, že je musíme pocítit; když jsme se spálili, neomylně dospíváme k poznání, že oheň pálí. Tohoto drsného lékaře bych chtěl pokud možno nahradit vlídnějším, jímž je Prozíravost. Vyhledám proto následky několika ekonomických jevů a ty, které **je vidět**, postavím do protikladu k oněm, jež **viditelné nejsou**.

I. Rozbité okno

Byli jste svědky řádní spravedlivého občana Dobroděje Sedláčka, když jeho nezvedený syn vyrazil okenní tabuli? Pokud jste byli u tohoto spektakulárního výjevu, byli byste pak též mohli konstatovat, že všichni přihlízející - i kdyby jich bylo třicet - poskytl, jak se zdá, nešťastnému majiteli tuto jedностejnou útěchu: „Všechno zlé je k něčemu dobré. Takové nehody podporují průmysl. Každý se musí nějak živit. Co by dělali sklenáři, kdyby nikdy nikdo nerozbil žádné okno?“

Tato soustrastná formulka obsahuje celou určitou teorii, kterou je dobré přistihnout *flagrante delicto* v tomto zcela jednoduchém případě, jelikož je to přesně tatáž teorie, která naneštěstí ovládá většinu našich ekonomických institucí.

Dejme tomu, že je třeba vydat 6 franků, aby se napravila škoda. Pokud by někdo chtěl říci, že tato nehoda je poskytně sklenářskému průmyslu a že tedy v rozsahu hodnoty šesti franků se tomuto průmyslu dostane podpory, tak má můj souhlas. Nemám nižádnou námitku a uznávám, že se usuzuje správně. Přejde sklenář, vykoná svoji práci, dostane 6 franků, bude si mnout ruce a v duchu bude blahorečit onomu *enfant terrible*. **To je to, co je vidět.**

Jestliže však - jak se velmi často stává - cestou dedukce dospějete k závěru, že je dobré rozbít okna, že se tím napomáhá oběhu peněz, že z toho rezultuje podpora průmyslu obecně, pak je mojí povinností volat: Zadržte, vaše teorie uvízla na tom, **co je vidět**, a nebere v úvahu to, **co vidět není!**

Zde **není vidět** to, že náš občan - protože utratil 6 franků za jednu věc - nemůže již vydat tuto sumu na jinou věc; **není vidět**, že kdyby nemusel dát spravit okno, dal by si spravit např. sešlapané střevice, nebo by si přikoupil další knihu do své knihovny. Byl by zkrátka upotřebil těch 6 franků na něco jiného, což ovšem již nemůže učinit.

Uvažujme tedy o průmyslu **obecně**.

Bylo rozbito okno, sklenářský průmysl získává 6 franků; **to je to, co je vidět**. Kdyby okenní tabule nebyla rozbita, byla by 6 franků získala živnost obuvnická (nebo nějaká jiná); **to je to, co vidět není**. A

kdybychom vzali v úvahu to, co **vidět není**, poněvadž je to faktor negativní, a stejně tak to, **co vidět je**, poněvadž je to faktor pozitivní, porozuměli bychom, že zde neplyne žádný prospěch ani pro průmysl obecně, ani pro celek národní práce z hlediska zaměstnanosti, ať již se okenní tabule roztloukají nebo nikoliv.

Všimněme si však nyní Dobroděje Sedláčka.

V rámci první hypotézy, totiž pokud se okno rozbije, vydá 6 franků a nemá o nic víc a o nic méně, než měl dřív, má užitek z okenní tabule.

V rámci druhé hypotézy, tedy pokud by nedošlo k nehodě, vydal by 6 franků na střevice a měl by užitek jak z páru bot, tak i z okenní tabule.

Nuže, jelikož Dobroděj Sedláček je členem společnosti, je nutné dospět k závěru, že společnost jako celek - ve své celkové bilanci vynaložené práce a získaného užitku - přišla o hodnotu rozbité okenní tabule.

Jestliže provedeme generalizaci, plyne z toho tento neočekávaný závěr: „Společnost ztrácí hodnotu zbytečně zničených předmětů“, jakož i následující aforismus, při kterém ochranářům vstávají hrůzou vlasy na hlavě: „**Rozbíjení, ničení a rozhazování není stimulací celkové zaměstnanosti.**“ Lze jej vyjádřit také stručněji: „Destrukce nepřináší zisk“

Co byste tomu řekli, pánové z *Moniteur Industriel*,¹ co byste řekli vy, uředníci dobrého pana de Saint-Chamans¹, jenž vypočítal tak přesně, co by získal průmysl stavbou domů, kdyby Paříž byla zničena požárem?

Mrzí mě, že rušivě zasahuji do jeho důmyslných kalkulací, a to tím spíše, že jimi vnesl do našeho zákonodárství smysl pro humor, ale prosím jej, aby se do nich pustil znovu a mezi účetní položky zanesl vedle toho, **co je vidět**, také to, **co vidět není**.

Je třeba, aby si čtenář dobře uvědomil, že v tomto malém dramatu, které jsem mu předvedl, nevystupují pouze dvě osoby, nýbrž tři. První z nich, Dobroděj Sedláček, představuje spotřebitele, kterého výše zmíněná destrukce dostala do situace, že místo požitku ze dvou věcí má požitek jen z jedné. Druhou v osobě sklenáře nám představuje výrobce, pro nějž ona nehoda znamená podporu jeho živnosti. Třetí osobou je obuvník nebo jiný živnostník, jehož obor je z téže příčiny nepříznivě postižen. Tato třetí osoba, která se vždy zdržuje ve stínu a personifikuje to, **co není vidět**, je nezbytným elementem problému. Právě ona nám umožňuje porozumět, jak absurdní je vidět prospěch v destrukci. A je to také ona, kdo nás brzy poučí, že stejně absurdní je vidět prospěch v restrikci obchodu, která konec konců není ničím jiným než dílčí destrukcí. - A tudíž, pokud proniknete k základům všech argumentů, které se uplatňují ve prospěch restriktivních opatření, najdete tam pouze parafrázi této běžné prűpovídky: „Co by se stalo se sklenáři, kdyby nikdo nikdy nerozbil žádné okno?“

Pozn:

1) Noviny vydávané Výborem na obranu domácího průmyslu, který prosazoval protekcionistickou politiku.

2) Auguste, vikomt de Saint Chamans (1777-1861), poslanec a státní rada v období Restaurace, protekcionista a zastánce vyrovnané obchodní bilance. Jeho proslulý výrok o tom, že požár Paříže by mohl být příčinou růstu blahobytu, pochází z jeho spisu *Nouvel essai sur la richesse des nations* z r. 1824. Tento spis byl později (1852) zařazen do jeho práce *Traité d'économie politique*.

II. Demobilizace

S národem se to má podobně jako s jednotlivcem. Jestliže chce uspokojit nějakou svoji potřebu, musí se přesvědčit, zda toto uspokojení je hodno vynaložených nákladů. Pro národ jako celek je nejdůležitějším ze všech statků bezpečnost. Jestliže nabytí bezpečnosti nutně vyžaduje postavit armádu čítající sto tisíc mužů a vydat na ni sto miliónů, nemám nic proti tomu. Je to užitek zakoupený za cenu určité oběti.

Je však třeba, aby nevznikla žádná nedorozumění ohledni dosahu mé teze.

Kterýsi zákonodárce navrhuje, aby bylo z vojenské služby propuštěno 100 000 mužů, čímž se poplatníkům ulehčí o 100 miliónů.

Dejme tomu, že se omezíme na tuto odpověď: „K dosažení národní bezpečnosti je naprosto nezbytné, abychom měli těchto 100 000 mužů a zaplatili 100 miliónů; je to sice oběť, ale bez ní by byla Francie vnitřně rozvrácena soupeřícími stranami nebo uchváćena cizinci.“ Nemám, co bych namítal proti tomuto argumentu, který může být fakticky správný nebo nesprávný, avšak teoreticky neobsahuje žádné ekonomické kacířství. Kacířství začíná tehdy, když je oběť prezentována jako výhoda, protože někdo z ní má prospěch.

Nuže, velice bych se mýlil, kdybych se domníval, že hned poté, co by autor návrhu sestoupil z tribuny, by některý řečník nezačal o překot vykřikovat: „Propustit 100 000 mužů! Co si myslíte! Co se s nimi stane! Z čeho budou žít? Z práce? Což nevíte, že je všude nedostatek práce, že všechna pracovní místa jsou obsazena? Chcete těch 100 000 mužů vrhnout na pracovní trh, aby se tím zvýšila konkurence a snížily mzdy? Není to štěstí, že v době, kdy je tak obtížné uhájit jakékoliv skromné živobytí, dává stát chléb 100 000 lidem? Uvažme navíc, že armádě se dodává víno, oděv a zbraně, což udržuje v činnosti továrny a napomáhá rozvoji posádkových měst, a že tedy - krátce řečeno - je armáda pro své nesčetné dodavatele přímo darem z nebe! Nechvějete se hrůzou při pomýšlení, že zničíte tento nesmírný průmyslový rozmach!?“

Jak vidíme, v tomto proslovu se dospělo k závěru, že je třeba zachovat 100 000 vojáků; abstrahovalo se od nezbytnosti samotné vojenské služby pro blaho národa a prezentovaly se důvody ekonomické. Mým úkolem je vyvracet pouze tyto důvody.

100 000 mužů, jejich. vydržování stojí poplatníky 100 miliónů, žije a poskytuje živobytí svým dodavatelům v rozsahu oněch 100 miliónů: **to je to, co je vidět.**

Avšak těchto 100 miliónů vybraných z kapes daňových poplatníků již neposkytuje živobytí těmto poplatníkům a jejich dodavatelům, a sice právě v rozsahu oněch 100 miliónů: **to je to, co není vidět.** Kalkulujte, počítejte a řekněte mi, kde je prospěch celku?

Co se mne týče, řeknu vám, kde je ona **ztráta**, a abych věc zjednodušil, budu místo o 100 000 mužích a 100 miliónech mluvit jen o jednom muži a tisíci francích.

Dejme tomu, že jsme ve vesnici A. Přijdou verbíři a odvedou jednoho muže. Zajdou tam rovněž výběřčí daní a vyberou 1000 franků. Muž i peníze se dopraví do Met, peníze za tím účelem, aby onen muž z nich byl živěn celý rok, aniž by co dělal. Pokud máte na zřeteli pouze Mety, ano, pak máte stokrát pravdu, toto opatření je velmi výhodné; když však obrátíte svůj pohled k vesnici A, budete soudit jinak, neboť uvidíte, pokud nejste slepí, že tato vesnice ztratila jednoho pracovníka a 1000 franků, jež měly být odměnou za jeho práci, a ztratila také obchodní aktivity, které by se vydáním těchto jeho 1000 franků kolem něj rozvíjely.

Na první pohled by se zdálo, že se ztráta kompenzuje. Fenomén, který by se udál ve vesnici, se odehraje v Metách, a to je vše. Avšak ztráta přece jen existuje. Ve vesnici oral a obdělával půdu jeden muž: byl to pracovník; v Metách provádí „Vpravo hled!“ a „Vlevo hled!“ je to voják. Peníze a jejich oběh jsou v obou případech tytéž; avšak v prvním by se jednalo o 300 dnů produktivní práce, zatímco ve druhém případě máme 300 dnů práce neproduktivní; toto ovšem platí za trvajícího předpokladu, že část armády není nezbytná k veřejné bezpečnosti.

Podívejme se teď na demobilizaci. Upozorňujete mě na přírůstek 100 000 pracovníků, na zintenzivnění konkurence a na tlak, který tato vykonává na mzdy. To je to, co vidíte.

Všimněme si však toho, co nevidíte. Nevidíte, že když pošlete domů 100 000 vojáků, neznamena to zničení 100 miliónů franků, nýbrž jejich vrácení poplatníkům. Rovněž nevidíte, že vrácením 100 tisíc

pracovníků na trh práce zároveň vrháte do tržní sféry 100 miliónů franků určených k zaplacení jejich práce a že tudíž totéž opatření, které zvyšuje **nabídku** pracovních sil, zvyšuje také **poptávku** po nich; z čehož plyne, že vaše snížení mezd je iluzorní. Nevidíte, že stejně jako před demobilizací je i po jejím provedení v zemi 100 miliónů franků, jež odpovídají 100 000 mužům, a že celý rozdíl spočívá v tomto: předtím dávala země 100 000 mužům sto miliónů franků, aby nic nedělali, poté jim je dává, aby pracovali. Nevidíte konečně, že když poplatník dává svoje peníze ať již vojákovi pro nic za nic, anebo pracovníkovi výměnou za něco, tak všechny pozdější důsledky oběhu těchto peněz jsou v obou případech tytéž; avšak jedině v druhém případě se poplatníkovi něčeho dostává, zatímco v prvním případě nedostává nic. - Výsledek: čistá ztráta pro národ.

Sofisma, které zde vyvracím, neobstojí před testem rozšířené aplikace, která je prubířským kamenem všech teoretických principů. Jestliže se v duchu onoho sofismatu vše kompenzuje a žádné zájmy nejsou poškozovány a platí, že je **ve prospěch národa** zvětšovat armádu, proč se tedy nepovolá pod prapory všechno mužské obyvatelstvo země?

III. Daně

Nestalo se vám někdy, že jste zaslechli toto? „Daně jsou nejvýhodnější investicí; je to životodárná vláha. Pohleďte, kolika rodinám dávají živobytí a sledujte ve svých myšlenkách jejich nepřímé účinky v průmyslu; jsou nekonečné jako sám život.“

Abych vyvrátil toto mínění, musím znovu uvést své předcházející protiargumenty. Politická ekonomie ví dobře, že její argumenty nejsou natolik zábavné, aby se o nich mohlo říci „*repetitia placen*“ čili „opakování budí libost.“ Stejně jako don Basilio si upravila přísloví¹, jak se jí hodilo, jsou naprosto přesvědčena, že pro její výroky platí „*repetitia docent*“ čili že „opakováním se člověk učí.“

Výhody z toho, že úředníci pobírají svůj plat, jsou **tím, co je vidět**. Dobro, jež z toho rezultuje pro jejich dodavatele, je také **tím, co je ještě vidět**. Je to úplně nabíledni.

Avšak ony nevýhody, od nichž se poplatníci snaží osvobodit, to je to, **co není vidět**, a ztráty, které z toho rezultují pro jejich dodavatele, jsou **ještě něčím navíc, co teprve není vidět**, třebaže by měly okamžitě upoutat náš intelektuální náhled.

Vydá-li vládní úředník ve svůj prospěch o **5 franků více**, plyne z toho, že poplatník vydá ve svůj prospěch o **5 franků méně**. Výdaj úředníka je vidět, protože se uskutečnil, kdežto výdaj poplatníka není vidět, protože mu - běda! - bylo zabráněno, aby jej učinil.

Přirovnáváte národ k vyprahlé zemi a daň k životodárnému dešti. Budiž. Měli byste se však také zeptat, kde jsou zdroje tohoto deště a jestlipak to není právě daň, co vyčerpává vlhkost z půdy a dělá z ní suchopár.

Měli byste si ještě položit otázku, zdali je možné, aby půda dostala z dešťů právě tolik drahocenné vody, kolik jí ztrácí vypařováním?

To, co je zcela jisté, je skutečnost, že když Dobroděj Sedláček vysází výběrčímu daní 5 franků, nedostane za to nic nazpátek. Když však poté úředník vydává těchto 5 franků, a vrací je tak Dobroději Sedláčkovi, musí mu tento poskytnout stejnou protihodnotu v obilí nebo práci.

Konečný výsledek pro Dobroděje Sedláčka je ztráta pěti franků.

Je zcela jistě pravda, že často - a chcete-li, tak téměř vždy - úředník splácí Dobroději Sedláčkovi službou rovnocennou. V tomto případě není ztráta ani na jedné straně, je to pouhá směna. Moje argumentace se také ovšem nevztahuje na užitečné úřady. Říkám toto: chcete-li zřídít úřad, dokažte jeho užitečnost. Dokažte Dobroději Sedláčkovi, že službami, které mu úřad prokazuje, mu poskytuje ekvivalent toho, co ho stojí. Avšak pokud abstrahujeme od této vnitřní užitečnosti, nedovolávejte se jako argumentu výhody, kterou zřízení nějakého nového úřadu poskytuje byrokratovi, jeho rodině a dodavatelům; nepředstírejte, že podporuje zaměstnanost.

Dává-li Dobroděj Sedláček úředníkovi pět franků za službu skutečně užitečnou, je to zcela totéž, jako když dává pět franků obuvníkovi za pár střevíců; z ručky do ručky - a jsme vyrovnáni. Avšak pokud dá Dobroděj Sedláček úředníkovi pět franků, a není mu pak za ně poskytnuta vůbec žádná služba anebo je dokonce ještě sekýrován, je to totéž, jakoby je dal zloději. Je zbytečné říkat, že úředník vydá těchto pět franků ve prospěch celkové zaměstnanosti; totéž by učinil i zloděj, totéž by učinil i Dobroděj Sedláček, kdyby mu nebyl přišel do cesty parazit - ať již nelegální nebo legální.

Zvykněme si tudíž posuzovat věci nejen podle toho, co je vidět, ale také ještě podle toho, co vidět není.

V minulém roce jsem byl členem parlamentního výboru pro finance, neboť za Konstituanty nebyli členové opozice systematicky vylučováni ze všech komisí; v tomto ohledu jednala Konstituanta rozumně. Slyšeli jsme, jak pan Thiers² řekl: „Po celý život jsem bojoval proti lidem z legitimistické a klerikální strany. Avšak od té doby, co nás sblížilo společné nebezpečí a co se s nimi stýkám, co je znám, co hovoříme od srdce k srdci, zpozoroval jsem, že to nejsou takové obludy, za jaké jsem je pokládal.“

Ano, nedůvěra se přehání, nenávist se zesiluje mezi stranami, které nepřicházejí do vzájemného styku; kdyby však většina připustila, aby několik málo příslušníků menšiny proniklo do parlamentních komisí, možná by na obou stranách došlo k poznání, že jejich názory si nejsou natolik vzdáleny a že především úmysly jejich protějšků nejsou tak zvrácené, jak se doposud předpokládalo.

Ať je tomu jakkoli, byl jsem minulého roku členem finančního výboru. Kdykoli někdo z kolegů mluvil o nižším platu prezidenta republiky, ministrů a velvyslanců, uslyšel tuto odpověď:

„Již v samotném zájmu služby je nutné obklopit jisté úřady aurou prestiže a důstojnosti. Jen tímto způsobem je učiníme atraktivními pro zasloužilé muže. Nesčetní nešťastní prosebníci se obracejí na prezidenta republiky a ten byl by ve velmi trapné situaci, kdyby byl nucen pokaždé odmítat jejich žádosti. Jistá míra reprezentace v ministerských a diplomatických salónech je jedním z důležitých koleček v soukolí konstitučních vlád atd. atd.“

Třebaže takové argumenty by mohly být kontroverzní, zasluhují zcela jistě, aby byly seriózně prověřeny. Zakládají se na veřejném zájmu, ať již je jeho hodnocení správné nebo falešné; a pokud se mne týče, příkládám jim větší váhu než mnozí naši Katonové, jež ovládá úzkoprsý duch skrblictví či žárlivosti.

Avšak to, co způsobuje, že se mé svědomí ekonoma bouří a že se musím rdít za intelektuální renomé své vlasti, nastává tehdy, když se dospěje (což se nikdy neopomene) k této absurdní a vždy příznivě přijímané banalitě: „Luxusní život vysokých hodnostářů podporuje umění, průmysl, práci. Když hlava státu a jeho ministři pořádají bankety a večírky, zrychluje to zcela nevyhnutelně koloběh života ve všech žilách společenského organismu. Kdyby se snížily jejich příjmy, znamenalo by to ochuzení pařížského, a tím i celonárodního průmyslu.“

Pro Boží smilování, pánové, mějte alespoň úctu před aritmetikou a nechod'te před francouzské národní shromáždění a neříkejte tam – ze strachu, že by vás nepodpořilo, čímž by si udělalo strašnou ostudu -, že při sčítání jednoho a téhož sloupce dostaneme různé výsledky v závislosti na tom, zda sčítáme shora dolů nebo zdola nahoru.

Nuže! Chci se dohodnout s kopáčem, že mi na poli udělá strouhu za odměnu pěti franků. A právě v okamžiku, kdy je naše dohoda uzavřena, přijde výběřčí, vezme mi těch pět franků a odevzdá je ministru vnitra.

Můj obchod je zmařen, ale pan ministr má k večeri o jeden chod navíc. Na jakém základě se odvažujete tvrdit, že toto úřední vydání je přínosem pro národní průmysl? Nechápete, že tu jde o pouhou **realokaci** spotřeby a práce? Je pravda, že ministr má svůj stůl bohatší; také je však pravda, že rolník má svoje pole hůř odvodněno. Restaurátér v Paříži vydělal pět franků - s tím každopádně souhlasím; avšak vy musíte souhlasit se mnou, že venkovský kopáč ztratil pět franků. Zde lze pouze říci, že ministrova hostina a uspokojený restaurátér je **to, co je vidět**; zatopené pole a nezaměstnaný kopáč, to je zase **to, co není vidět**.

Dobrotivý Bože! Co to stojí úsilí, aby se v politické ekonomii dokázalo, že dvě a dvě jsou čtyři! A jestliže se vám to podaří, zaenou lidé křičet: „Je to tak jasné, že je to až nudné.“ - A pak přikročí k hlasování, jako byste nebyli dokázali vůbec nic.

Pozn:

1) Ve II. dějství Beaumarchaisova *Barbiera ze Sevilly* don Basilio, profesí hudebník, říká: „Mám zde několik variací na známá přísloví.“

2) Adolphe Thiers (1797-1877), francouzský státník a významný historik. Během své dlouhé politické kariéry byl poslancem a ministerským předsedou, posléze byl v r. 1871 zvolen prezidentem Třetí republiky.

IV. Divadla a krásná umění

Má stát podporovat umění prostřednictvím subvencí?

Jistě je zde možné říci mnoho pro i proti.

Ve prospěch subvenčního systému lze uvést, že umění prohlubuje, povznáší a poetizuje duši národa, že ji odpoutává od zaujatosti materiálními věcmi, jelikož jí dává cit pro krásno; tím příznivě působí na mravy, způsoby a obyčeje lidí a dokonce i na jejich průmysl. Je otázka, co by bylo s hudbou ve Francii bez *Théâtre-Italien* a bez Konzervatoře, jak by na tom bylo dramatické umění bez *Théâtre-Français* a malířství a sochařství bez našich sbírek a muzejí. Můžeme jít dále a tázat se, zdali bez soustředění krásných umění na jednom místě - a tedy také bez jejich subvencování - by se byl vyvinul tento vybraný vkus, který je vznešeným údělem francouzské práce a způsobuje, že její výrobky si vynucují pozornost po celém světě. Pokud jsou patrný tyto výsledky, nebylo by velikou neopatrností, kdyby se všichni občané zřekli placení tohoto skromného příspěvku, který konec konců zajišťuje francouzskému národu v očích Evropy jeho nadřazenost a slávu?

Proti těmto a mnoha jiným důvodům, jejichž závažnost nepopírám, lze uvést jiné důvody, a sice neméně závažné. Někdo by mohl především říci, že zde existuje otázka distributivní spravedlnosti. Jestlipak právo zákonodárce zasahuje tak daleko, aby byl oprávněn snížit mzdu řemeslníka kvůli zvýšení zisku umělce? Pan de Lamartine¹ pravil: „Jestliže zrušíte subvenci nějakému divadlu, kde se pak zastavíte na této cestě – nebudete logicky přinuceni zrušit též naše univerzitní fakulty, naše muzea, ústavy a knihovny?“ Bylo by lze odpovědět: Jestliže budete poskytovat subvence všemu, co je dobré a užitečné, kde se pak zastavíte na **této** cestě - nebudete logicky přinuceni financovat ze státního rozpočtu též zemědělství, průmysl, obchod, dobročinnost a školství? A navíc, máme opravdu jistotu, že subvence prospívají pokroku v umění? Tato otázka ještě zdaleka není vyřešena a nadto můžeme vidět na vlastní oči, že pokud nějaká divadla prosperují, tak jsou to ta, která žijí z vlastní činnosti. A konečně, když se povzneseme k obecnějším úvahám, zjistíme, že potřeby a tužby dávají vznikat dalším potřebám a tužbám, takže dochází k jejich vzestupnému pohybu do stále vytríbenějších a kultivovanějších sfér, a to v té míře, v jaké je veřejné bohatství umožňuje uspokojovat; zjistíme také, že vláda se nesmí vměšovat do této souvztažnosti, protože by při dané velikosti národního bohatství nemohla stimulovat luxusní průmysl z daňových výnosů, aniž by tím poškodila průmysl produkující statky nezbytné potřeby, což by znamenalo narušení přirozeného pokroku civilizace. Lze též pozorovat, že takové umělé přesouvání potřeb, vkusu, práce a obyvatelstva přivádí národy do nejistého a nebezpečného postavení, kterému schází pevný základ.

Probereme teď několik důvodů uváděných odpůrci státního zasahování, které se týkají domněnek občanů o pořadí, v němž by měly být uspokojovány jejich potřeby a tužby, a v důsledku toho též řízeny i jejich aktivity. Přiznávám se, že náležím k lidem, kteří mají za to, že výběr a impuls má přijít zdola, a nikoli shora - od občanů a nikoli od zákonodárce; zdá se mi, že opačná nauka vede k destrukci svobody a lidské důstojnosti.

Je však známo, z čeho je - na základě jistých dedukcí, právě tak chybných jako nespravedlivých - obviňován ekonom? Když zavrhneme subvence, znamená to prý, že zavrhneme samotnou věc, o jejíž subvencování se jedná, a že jsme nepřáteli všech druhů činností, poněvadž žádáme, aby tyto činnosti byly jednak svobodné a jednak aby nalézaly svou odměnu samy v sobě. Jestliže tedy žádáme, aby stát nepodporoval z daní náboženské záležitosti, jsme prý ateisté; chceme-li, aby stát nepřispíval z daní na vzdělání, nenávidíme prý osvětu jako takovou. Řekneme-li, že stát by z daní neměl umile zvyšovat hodnotu půdy nebo činit totéž v nějakém průmyslovém odvětví, jsme nepřáteli vlastnictví a práce. A když se domníváme, že stát nemá subvencovat umělce, tak jsme barbaři, kteří soudí, že veškeré umění je zbytečné.

Protestuji ze všech sil proti těmto dedukcím. Je nám velice vzdálena absurdní myšlenka zničit náboženství, vzdělání, vlastnictví, práci a umění, když žádáme, aby stát chránil svobodný rozvoj všech druhů lidské činnosti, aniž by přitom vydržoval jedny na úkor druhých. Právě naopak si myslíme, že všechny tyto živé síly lidské společnosti by se harmonicky rozvíjely pod vlivem svobody, že žádná z nich by se nestala - jak jsme tomu dnes svědky - zdrojem zmatků, zneužívání, tyranie a nepořádku.

Naši odpůrci si myslí, že když nějaká činnost není ani subvencována, ani reglementována, tak se tím prostě likviduje. My si myslíme pravý opak. Jejich víra se upíná k zákonodárci, a nikoli k lidstvu. My věříme v lidstvo, a nikoli v zákonodárce.

Pan de Lamartine tedy pravil: „Ve jménu tohoto principu (tj. zrušení státních subvencí - J. P.) bychom museli **zrušit** veřejné výstavy, které této zemi dělají čest a přinášejí bohatství.“

Odpovídám panu de Lamartine: Z vašeho hlediska **nesubvencovat** znamená **zrušit**, jelikož vaší výchozí premisou je, že vše existuje pouze z vůle státu, z čehož vyvozujete, že žít může pouze to, čemu daně umožňují život. Avšak já obrátím proti vám příklad, který jste sám vybral, a ukáži vám, že největší a nejvznešenější ze všech výstav, výstava založená na nejliberálnější a nejuniverzálnější myšlenkové koncepci - a mohl bych si dokonce posloužit i výrazem „všelidská“, což zde není žádnou nadsázkou - je výstava připravovaná v Londýně², jediná, do které se nevmešuje žádná vláda a která není financována z žádné daně.

Když se vrátíme ke krásným uměním, mohl by někdo, opakuji, uvést přesvědčivé důvody pro systém subvencí i proti němu. Čtenář pochopí, že vzhledem ke speciálnímu předmětu tohoto spisu nemusím tyto důvody ani vykládat a ani se rozhodovat, který z nich bych si měl vybrat.

Avšak pan de Lamartine uvedl již předem jeden argument, který nemohu přejít mlčením, jelikož zcela přesně zapadá do rámce této ekonomické studie.

Praví:

„Ekonomická otázka v záležitosti divadel se dá shrnout do jediného slova: práce. Málo záleží na povaze této práce; je to práce stejně plodná, stejně produktivní, jako je tomu v povaze každé práce, kterou národ vykonává. Divadla, jak víte, dávají ve Francii práci a mzdu osmdesáti tisícům dělníků všeho druhu, malířům, zedníkům, dekoratérům, krejčím, stavitelům atd., kteří vnášejí život a pohyb do mnoha čtvrtí tohoto hlavního města, a to je příčinou, proč se dovolávají vašich sympatií!“

Vašich sympatií! - Přeložte si to: vašich subvencí.

A dále:

„Požitky Paříže zajišťují práci a spotřební statky pro venkov, luxus bohatce je mzdou a chlebem pro 200 000 dělníků všeho druhu, které živí onen tak mnohotvárný průmysl sloužící divadlům po celé rozloze naší republiky a kteří z těchto vznešených požitků, jež činí Francii slavnou, mají živobytí pro sebe, pro své rodiny a své děti. Jsou to právě oni, komu dáte těch 60 000 franků.. (*Velmi dobře! Bravo!. Nesčetné projevy souhlasu.*)

Co se mne týče, jsem nucen říci: **Velmi špatně! Velmi špatně!** - přičemž samozřejmě omezují dosah tohoto soudu pouze na ekonomický argument, o který se zde jedná.

Ano, těch 60 000 franků nebo alespoň jistá část této sumy se opravdu dostane k dělníkům pracujícím pro divadla. Několik drobků se zajisté může cestou ztratit. Kdybychom věc prozkoumali víc zblízka, možná bychom dokonce objevili, že na cestě zabloudí větší část koláče; dělníci budou mít velké štěstí, jestliže jim zbude několik drobečků. Chci však připustit, že celá subvence připadne malířům, dekoratérům, krejčím, kadeřníkům atd. **To je to, co je vidět.**

Odkud však přichází tato subvence? Zde je **rub** otázky, který je právě tak důležitým předmětem zkoumání jako její **líc**. Kde je zdroj těch 60 000 franků? A kam by se dostaly, kdyby je hlasování zákonodárců nebylo nejdříve dirigovalo do *rue Rivoli*³ a pak do *rue Grenelle*? **To je to, co není vidět.**

Zajisté se nikdo neodvážá tvrdit, že samotné hlasování zákonodárců je tím, co způsobuje, že se tato částka vylíhne v hlasovací urně; že jako taková představuje čistý přírůstek k národnímu bohatství a že bez tohoto zázračného hlasování by se oněch 60 000 franků stalo něčím navždy neviditelným a nehmatatelným. Je nutné připustit, že vše, co většina může učinit, je rozhodnout, že se peníze odněkud vezmou, aby byly zase poslány někam jinam a aby se jim dostalo jistého určení jen na tom základě, že jim bylo znemožněno naplnit jiné určení.

Pokud se vici mají takto, je zřejmé, že poplatník, který platí daň ve výši jednoho franku, již nemůže tímto frankem svobodně disponovat. Je jasné, že bude zbaven možnosti uspokojit své potřeby v míře odpovídající hodnotě jednoho franku, a že i dělník, který by mu toto uspokojení mohl obstarat, bude připraven o mzdu ve stejném rozsahu.

Nedělejme si tedy dětské iluze a nevěřme, že hlasování ze dne 16. května něco **přidává** k národnímu blahobytu a zaměstnanosti. Provede pouze k realokaci užitek a realokaci mezd - to je vše.

A když bude řečeno, že ono hlasování nahradí uspokojení potřeby jistého druhu a jistý druh práce uspokojením takových potřeb a takovými pracemi, které jsou urgentnější, mravnější a rozumnější? Mohl bych bojovat i na tomto terénu. Mohl bych říci: Když vyrvete 60 000 franků poplatníkům, snížíte mzdy zemědělských dělníků, nádeníků, kopáčů, tesařů, podkovářů a zvýšíte o stejnou částku mzdy zpěváků, kadeřníků, dekoratérů a krejčích. Nic však nedokazuje, že tato třída je důležitější než ta předešlá. Pan de Lamartine to nedokazuje. Sám praví, že divadelní práce je **stejně** plodná, **stejně** produktivní jako každá jiná práce (a ne **více**), proti čemuž by se stále ještě dalo namítat, neboť nejlepším důkazem, že divadelní práce není tak plodná jako jiná práce, je skutečnost, že právě k této jiné práci se vznáší apel, aby subvencovala práci divadelní.

Avšak toto srovnávání vnitřní hodnoty a záslužnosti u různých druhů prací není předmětem této úvahy. Veškerým mým úkolem zde je ukázat, že pokud pan de Lamartine a ti, kdož aplaudovali jeho argumentaci, viděli levým okem výnosy získané dodavateli divadelníků, měli také vidět pravým okem ušlé výnosy u dodavatelů poplatníků; jelikož tak nečinili, vystavují se výsměchu, poněvadž chybně pokládali realokaci za **zisk**. Jestliže by byli ve své doktríně důslední, žádali by subvence donekonečna; neboť co platí o jednom franku a o 60 000 francích, platí za stejných okolností také o miliardě franků.

Když se jedná o daně, pánové, dokažte jejich užitečnost důvody, jež stojí na pevném základě, nikoli však tímto nešťastným tvrzením: „Veřejné výdaje poskytují obživu dělnické třídě.“ Toto chybné tvrzení zastírá podstatnou skutečnost, že totiž **veřejné výdaje** fungují **vždy** jako substitut soukromých výdajů a že v důsledku toho poskytují živobytí jednomu dělníku místo jinému, avšak ničím nepřispívají k údělu dělnické třídy, pokud ji chápeme jako celek. Vaše argumentace je na výši poslední módy, avšak je zcela absurdní, protože vaše rozumování není s to podat rozumný důvod.

Pozn:

1) Alphonse Marie de Lamartine (1790-1869), slavný francouzský básník období romantismu a později významný politik. Za poslance byl zvolen již v r. 1834, avšak největší proslulost získal během revoluce v r. 1848, kdy se stal předsedou prozatímní vlády a podstatně přispěl k založení II. republiky. Svou rétorickou výmluvností dovedl uchláchnout pařížské radikální masy, jejichž živelné hnutí ohrožovalo samotné republikánské zřízení. Brzy však ztratil veškerý vliv, protože byl spíše romantickým idealistou než praktickým politikem; v r. 1851 odešel z veřejného života a stáhl se do ústraní.

2) Jedná se o Světovou výstavu (*Great Exhibition*), která se konala v r. 1851 v Hyde Parku a byla sponzorována Londýnskou společností umění (*London Society of Arts*), jež se věnovala rozvoji umění a průmyslu. Jakožto první z řady následujících světových výstav se stala proslulou zejména v souvislosti s místem svého konání, jímž byl slavný Křišťálový palác (*Crystal Palace*).

3) Sídlo francouzského ministerstva financí

V. Veřejné práce

Když národ dospěje k jistotě, že nějaký velký podnik bude prospívat společnosti, tak je veskrze přirozené, že jej uskuteční z výtěžku společných příspěvků. Přiznávám se však, že mi dochází trpělivost, když slyším, jak se při prosazování takového rozhodnutí uvádí jako argument tento hrubý ekonomický omyl: „Je to ostatně prostředek, jímž se pro dělnictvo vytváří práce.“

Stát zřizuje novou silnici, buduje palác, opravuje ulici, hloubí průplav; dává tím práci jistým dělníkům - **to je to, co je vidět**; zároveň však připravuje o práci jiné dělníky - **to je to, co není vidět**.

Podívejme se, jak se provádí stavba silnice. Tisíc dělníků přichází každé ráno a pak odchází každý večer, přičemž si každý odnáší svou mzdu, to je zřejmé. Kdyby stavba silnice nebyla nařízena dekretem, kdyby potřebné peněžní fondy nebyly odhlasovány, tito dobří lidé by neměli ani tuto práci, ani tuto mzdu; to je stále ještě zřejmé.

Avšak je to všechno? Nezahrnuje tato operace jako celek ještě něco jiného? Cožpak v okamžiku, kdy pan Dupin¹ pronáší ona posvátná slova: „Shromáždění přijalo návrh“, se stane zázrak a ony milióny sestoupí po měsíčních paprscích do pokladen pánů Foulda² a Bineaua?³ Jestlipak není nutné - pokud má výše zmíněný proces dospět ke svému ucelenému tvaru - aby stát organizoval nejen svoje výdaje, ale stejně tak svoje příjmy, a aby vyslal výběrčí daní a přiměl poplatníky k jejich placení?

Studujme tedy celou otázku v obou jejích aspektech. Když konstatujete, k čemu stát použije ony odhlasované milióny, neopomeňte také konstatovat, k čemu by tytéž milióny použili poplatníci, kteří ovšem již tak učinit nemohou. Pak porozumíte, že veřejný podnik je jako mince o dvou stranách. Na jedné je zobrazen dělník v plné práci a nad ním heslo: **To, co je vidět**; na druhé pak je nezaměstnaný dělník a heslo hlásá: **To, co není vidět**.

Sofisma, které v tomto spise vyvracím, je ve své aplikaci na veřejné práce o to nebezpečnější, že slouží k ospravedlnování nejbílživějších podniků a nejpošestilejších marnotratností. Jestliže nějaká železniční trať nebo most jsou s to poskytnout reálný užitek, pak při argumentaci v jejich prospěch plně postačuje, když se prostě odvoláme na tento fakt. Co se však dělá, když toto není možné? Utočím se tehdy tato mystifikace: „Je nutné obstarat práci pro dělníky!“

Jakmile padnou tato slova, přichází rozkaz, aby se na Martově poli⁴ vybudovaly a hned poté zase odstranily terasy. Veliký Napoleon - jak se říká - se domníval, že koná filantropické dílo, když dal hloubit a zase zarovnávat příkopy. Také říkal: „Co záleží na výsledku? Nepotřebujeme nic jiného než vidět, jak se blahobyt rozšiřuje mezi pracující třídy.“

Přistupme teď k jádru věci. Peníze jsou pro nás zdrojem iluzí. Když žádáme všechny občany, aby přispěli ke společné věci formou peněz, znamená to, že je ve skutečnosti žádáme o věčný příspěvek, neboť částku, která představuje jejich daňové zatížení, si každý z nich opatří svou prací. Nuže, kdyby se shromáždili všichni občané, aby v naturální formě vytvořili dílo všem užitečné, bylo by to pro každého srozumitelné; jejich odměna by spočívala ve výsledcích samotného díla. Kdyby je však někdo svolal a přinutil stavět silnice, na nichž nikdo nebude jezdit, a paláce, ve kterých nikdo nebude bydlet, a to vše jen pod záminkou, že se jim opatřuje práce - to by přece bylo absurdní, a oni občané by určitě s plným oprávněním namítli: Z takové práce nemáme nic než mozoly. Raději pracujeme sami pro sebe.

Postup, jenž spočívá v tom, že občané přispívají penězi, a nikoli prací, celkem nic nemění na těchto obecných výsledcích. Avšak v případě, kdy občané naturálně přispívají svou prací, dochází k tomu, že ztrátu sdílejí všichni jedinci. Při peněžní formě příspěvků uniknou svému podílu na ztrátě zaměstnanci státu, což se u každého z jejich spoluobčanů projeví jako nezanedbatelný přírůstek k té části ztráty, která na něj připadá z ryze proporcionálního hlediska.

Existuje jeden článěk ústavy, který zní:

„Společnost podporuje rozvoj práce ... tím, že stát, departmenty a obce zřizují veřejné práce, způsobilé k zaměstnání zahájejících rukou.“

Jako přechodné opatření v době krize nebo za kruté zimy může mít tato intervence daňového poplatníka dobré výsledky. Funguje stejným způsobem jako pojištění. Nepřidává nic ani k počtu pracovních míst, ani k souhrnu mezd, nýbrž ubírá z práce a mzdy v normální době, aby to vydala - ovšemže se ztrátou - v dobách zlých.

Jako opatření stálé, všeobecné a soustavné není ničím jiným než zhoubnou mystifikací, nemožností a kontradikcí, jež předvádí malé množství práce, které vzniklo v důsledku jejího stimulačního působení a které **je vidět**, a zakrývá velké množství práce znemožněné, které **vidět není**.

Pozn:

1 André Marie Jean Jacques Dupin (1783-1865) advokát, poslanec, předseda poslanecké sněmovny a zákonodárského shromáždění, později generální prokurátor. (Pozn. překl.)

2 Achille Fould (1800-1867), politik a finančník. (Pozn. překl.)

3 Jean Martial Bineau (1805-1855), inženýr a politik, ministr financí v r. 1852. (Pozn. překl.)

4 Původně volné prostranství na levém břehu Seiny v Paříži, určené pro konání vojenských přehlídek; nyní park mezi Eiffelovou věží a Vojenskou akademií. (Pozn. překl.)

VI. Zprostředkovatelé

Společnost je souhrn služeb, které si lidé vzájemně poskytují buď z donucení, anebo dobrovolně, tj. služeb veřejných a služeb soukromých.

Veřejné služby, stanovené a reglementované zákonem, který nelze vždy snadno změnit, když je zapotřebí, mohou společně s tímto zákonem trvat mnohem déle, než je doba, v níž plnily užitečnou funkci, takže se stávají přežitkem, který existuje jen kvůli svému vlastnímu prospěchu a který si může zachovat název „veřejné služby“, třebaže již vůbec nejde o nějaké služby, nýbrž o veřejné soužení. Soukromé služby patří do domény vůle a odpovědnosti jednotlivce. Každý při nich dává a přijímá to, co chce nebo to, co může, a sice na základě předchozího smlouvání s protistranou. U těchto služeb se vždy předpokládá, že mají reálný užitek, který je přesně poměřován jejich komparativní hodnotou.

Zde je příčina, proč jsou veřejné služby postiženy ztrnulostí, zatímco soukromé se řídí zákonem pokroku.

Třebaže plýtvání silami, jež je způsobeno přehnaným rozvojem veřejných služeb, vede k vytvoření zhoubného parazitismu v nitru společnosti, je dosti zvláštní, že mnohé moderní sekty ekonomických reformátorů, jež připisují tento charakter svobodným a soukromým službám, se snaží proměnit různá povolání v úřady.

Tyto sekty s velikou vehemencí útočí proti tomu, co označují názvem **zprostředkovatel**. S náramnou chutí by odstranily kapitalistu, bankéře, spekulanta, podnikatele, obchodníka i velkoprodávce, které obviňují z toho, že se staví mezi výrobu a spotřebu, aby tak z obou kořistili, přičemž jim za to neposkytují sebemenší protihodnotu. - Chtěly by tudíž, aby práce, kterou zmínění prostředníci vykonávají, byla alespoň přenesena na stát, když už se bez ní nelze obejít.

Sofistika socialistů zde spočívá v tom, že ukazují veřejnosti, kolik musí platit zprostředkovatelům za jejich služby, a že jí zakrývají, co by musela platit státu. Je to stále tentýž boj mezi tím, co bije do očí, a tím, co se odhaluje pouze rozumu, boj mezi tím, **co je vidět**, a tím, **co není vidět**.

Bylo to zejména v roce 1847, v době velkého hladu a nedostatku¹ - socialistické sekty tehdy využily příležitost a snažily se zpopularizovat svoji neblahou teorii, což se jim také dařilo. Dobře věděly, že i ta nejabsurdnější propaganda má vždy nějakou šanci najít odezvu u lidí, kteří trpí: *malesuada fames*.²

Vzaly si tudíž na pomoc taková velká slova jako **vykořisťování člověka člověkem, spekulace s hladem a lichvářství** a pustily se do očerňování obchodu a zastírání jeho blahodárnosti.

„Pročpak,“ řekly, „necháváme na obchodnících, aby obstarávali potraviny ze Spojených států a z Krymu? Proč stát, departementy a obce neorganizují zásobovací službu a nezřizují skladiště? Prodáválo by se za **výrobní cenu** a lid, náš ubohý lid, by byl zproštěn poplatku, který platí svobodnému, tj. egoistickému, individualistickému a anarchistickému obchodu.“

Poplatek, který lidé platí obchodu, **to je to, co je vidět**. Poplatek, který by lidé v socialistickém systému platili státu nebo jeho agentům, **to je to, co není vidět**.

V čem spočívá tento domnělý tribut, který lidé platí obchodu? V tomto: že si dva lidé vzájemně prokazují služby v naprosté svobodě, pod tlakem konkurence a za cenu, na které se dohodli.

Když je hladový žaludek v Paříži a obilí, které by ho mohlo nasytit, je v Oděse, nemůže utrpení přestat nijak jinak, než že se obilí setká s žaludkem. Lze to provést třemi způsoby: 1. Hladovějící lidé si sami dojdou pro obilí; 2. mohou se obrátit na ty, kdo se zabývají tímto druhem obchodu; a 3. mohou mezi sebou vybrat příspěvky a pověřit provedením úkolu veřejné úředníky.

Který z těchto tří způsobů je nejvýhodnější?

Ve všech dobách a ve všech zemích světa, čím svobodnější, osvícenější a zkušenější byli lidé, tím častěji volili ze své svobodné vůle druhý způsob. Já se přiznávám, že z mého hlediska toto naprosto postačuje, abych se i já přidal na tuto stranu. Můj rozum se zdráhá připustit, že lidstvo by se takhle hromadně mylilo v otázce, která se ho tak úzce dotýká.

Přece jen však prozkoumejme tuto otázku.

Je samozřejmě neproveditelné, aby 36 000 000 občanů odjelo do Oděsy pro obilí, které potřebují. První způsob je tedy k ničemu. Spotřebitelé nemohou jednat sami; jsou nuceni obrátit se na zprostředkovatele, ať již jsou to veřejní úředníci nebo obchodníci.

Všimněme si však, že onen první způsob by byl nejpřirozenější. Konec konců, pokud má někdo hlad, je jen na něm, aby si šel pro obilí. Jít pro obilí - to je **strast**, která se týká jeho a nikoho jiného; je to **služba**, kterou je povinován sám sobě. Prokáže-li mu někdo jiný - ať již z jakéhokoli důvodu - tuto **službu** a vezme na sebe onu **strast**, má právo na kompenzaci. Říkám to proto, abych konstatoval, že služby zprostředkovatelů zahrnují v sobě princip odměny.

Ať již je tomu tak nebo onak - poněvadž se musíme obracet na toho, komu socialisté dávají jméno parazit, ptejme se alespoň, který parazit má menší požadavky, obchodník nebo úředník?

Obchod (předpokládám, že je svobodný, jak jinak bych mohl argumentovat?), obchod - pravím - je nucen již ve svém vlastním zájmu studovat roční doby, zjišťovat den ze dne stav úrody, shromažďovat informace ze všech koutů světa, předvídat potřeby a provádět preventivní opatření. Má připravené všechny lodě, má všude kontakty a jeho bezprostředním zájmem je, aby nakoupil co možná nejlevněji, uspořil na každém detailu obchodní operace a dosáhl největších výsledků při nejmenší námaze. Nejsou to ovšem pouze francouzští obchodníci, nýbrž také obchodníci z celého světa, kteří se zabývají zásobováním Francie; a pokud je jejich vlastní zájem neodolatelně přivádí k tomu, aby tento úkol splnili při minimálních nákladech, konkurence je právě tak neodolatelně nutí, aby z veškerých úspor na výrobních nákladech nechávali profitovat také spotřebitele. Jakmile je jednou dovezeno obilí, je v zájmu obchodníka prodat toto obilí co možná nejdřív, aby se tím vyhnul riziku a realizoval svůj zisk, a začít podle potřeby celou operaci zase znova. Veden srovnáváním cen v různých lokalitách, distribuuje potraviny po celé zemi, přičemž začíná vždy tam, kde jsou ceny nejvyšší čili tam, kde je potřeba nejnaléhavější. Nelze si tedy představit **organizaci**, která by byla s to lépe kalkulovat v zájmu hladovějících, a krása této organizace, kterou socialisté nejsou schopni vnímat, se rodí právě z té skutečnosti, že je to organizace svobodná. - Je pravda, že spotřebitel musí uhradit obchodníkovi náklady lodní i suchozemské dopravy, náklady za skladování, poplatek za komisioní prodej atd.; existuje však nějaký systém, v němž by se ten, kdo obilí konzumuje, mohl vyhnout placení nutných výdajů spojených s jeho přepravou? Kromě toho je nutné zaplatit za **prokázanou službu**; pokud však jde o výši obchodníkovy podílu, konkurence jej redukuje na možné minimum; co se týče jeho oprávněnosti, bylo by podivné, kdyby řemeslníci v Paříži nechtěli pracovat pro obchodníky v Marseille, pracují-li obchodníci v Marseille pro řemeslníky v Paříži.

Co by se stalo, kdyby podle vynálezu socialistů zaujal stát místo soukromého obchodníka? Ukažte mi, prosím, kde by tady mohla veřejnost najít nějaké úspory? Snad v nákupní ceně? Představte si však delegáty 40 000 obcí, kteří přijdou do Oděsy v jeden určitý den, kdy je zapotřebí obilí; představte si jen, jaký by to mělo účinek na ceny. Bude tu úspora v nákladech? Bude třeba méně lodí, méně námořníků, méně překládky, méně skladů, nebo snad budeme zproštěni nutnosti toto všechno zaplatit? Uspoříme tím částku, která by jinak tvořila zisk obchodníků? Přijedou snad vaši delegáti nebo úředníci do Oděsy zadarmo? Podniknou snad cestu a budou tam pracovat pouze na základě principu bratrství? Nemusí se také pro ně zajistit živobytí? Nebude zapotřebí zaplatit jejich čas? A myslíte, že souhrn toho všeho nebude tisíckrát větší než 2 nebo 3 procenta, která jsou výdělkem obchodníka, což je taxa, již je obchodník ochoten garantovat?

Pomyslete konečně i na obtíže při vybírání tolika daní kvůli distribuci takového množství potravin. Mějte na mysli i nespravedlnost a zneužívání, které nelze oddělit od takového podniku. Myslete také na břímě odpovědnosti, které by bylo uvaleno na vládu.

Socialisté, kteří vynalezli toto bláznovství a kteří je v dobách nedostatku vpravili do vědomí mas, si velkomyslně udělili titul **muži pokroku** a nelze popřít existenci jistého nebezpečí, že zvyk, tento tyran jazyka, schválí jak toto slovo, tak i úsudek, který je jím implikován. **Muži pokroku!** To předpokládá, že tito pánové vidí mnohem dál do budoucnosti než obyčejní lidé, přičemž jejich jedinou chybou je, že příliš předběhli své století; a pokud doposud nenastala doba zrušení jistých svobodných služeb, jež podle jejich domněnky hrají roli parazitů, tak je to chyba veřejnosti, která není s to držet krok se socialismem. Podle mého vědomí a svědomí je pravdivé přesně opačné tvrzení - jenom nevím, do kterého barbarského století bychom se museli vrátit, abychom se ve zmíněné záležitosti dostali na úroveň socialistických poznatků.

To, co tito moderní sektáři ustavičně staví proti nynější společnosti jako svůj ideál, je asociace neboli sdružení či společenství. Neuvědomují si, že svobodná společnost je tím nejopravdovějším způsobem zespolečenštění či sdružování, který daleko převyšuje všechno to, co vzešlo z jejich plodné představivosti.

Objasněme si to na příkladu.

Aby se člověk ráno, poté, co vstane, mohl obléknout, je k tomu zapotřebí, aby nějaký pozemek byl ohraničen, vysušen, zorán, obdělán a osázen rostlinami jistého druhu; je třeba, aby se těmito rostlinami uživila stáda ovcí a aby tyto ovce poskytl svou vlnu; tu je nutno příst, tkát, barvit a poté z ní zhotovit sukno; sukno se pak musí nastříhat, sešít a vytvarovat do podoby obleku. A celá tato řada operací implikuje spoustu dalších, poněvadž předpokládá užívání polního náradí, ovčínů, továren, uhlí, strojů, vozidel atd.

Kdyby společnost nezahrnovala takovéto velice reálné sdružení či zespolečenštění, tak každý jedinec, který by toužil po obleku, by byl nucen pracovat v izolaci, tj. sám provádět jednu za druhou všechny zmíněné nesčetné operace, od prvního úderu motykou, který je počátkem řady, až do posledního stehu jehlou, jímž řada končí.

Avšak díky naší společenskosti, která je distinktivní charakteristikou lidského druhu, se tyto operace rozdělily mezi velké množství pracovníků a toto dělení stále ještě pokračuje a prospívá tak stále více obecnému dobru, poněvadž dojde-li k nárůstu spotřeby, stimuluje to specializaci a každá jednotlivá specializovaná operace může uživit celé nové průmyslové odvětví. Pak dochází k rozdělování produktu, které se děje proporcionálně k té části hodnoty, kterou každý přinesl k uskutečnění celého díla. Pokud toto není sdružení, tak mi prosím řekněte, co to tedy je?

Všimněte si, že jelikož nikdo z pracovníků nebyl s to vyprodukovat z ničeho ani tu nejmenší částku nějaké látky, omezili se všichni na vzájemné poskytování služeb, na vzájemnou pomoc při dosahování společného cíle, a že všichni se mohou považovat - každá skupina vůči ostatním - za **zprostředkovatele**. Jestliže se například při provádění hospodářských činností stává doprava natolik důležitou, aby zaměstnala jednu osobu, předání zase druhou osobu, tkaní třetí a barvení čtvrtou, proč by se pak muselo pohlížet na první osobu jako na většího **parazita**, nežli jsou ostatní? Což není třeba dopravy? Nevěnuje jí svůj čas a námahu ten, kdo ji obstarává? Nepředstavuje jeho činnost úsporu téhož pro jeho druhy? Dělalí tito více, anebo pouze něco jiného, nežli on? Což ve vztahu k odměňování, tj. ve vztahu ke svému podílu na celkovém produktu nejsou všichni stejní podřízení zákonu **smluvních cen**? Zdali tato dělba práce a tyto smlouvy, jež se realizují v naprosté svobodě, neslouží obecnému dobru? Je nám pak zapotřebí, aby přišel nějaký socialista a pod záminkou plánovitého organizování nám despoticky zničil naše dobrovolné smlouvy, skoncoval s dělbou práce, nahradil zespolečenštěné úsilí úsilím izolovaným a zvrátil směr vývoje civilizace?

Sdružení, tak jak jsem je tady popsal, je snad proto méně sdružením, že každý do něj svobodně vstupuje a svobodně z něj vystupuje, nachází si tam svoje místo, usuzuje a smlouvá tam s jinými na vlastní odpovědnost a vnáší tam energii svého osobního zájmu, jakož i všechny záruky, jež jsou s tímto zájmem spojeny? Je k tomu, aby si sdružení zasloužilo své jméno, opravdu zapotřebí, aby přišel jakýsi domnělý reformátor a vnucoval nám svou formuli a svou vůli a prezentoval sebe sama takřka jako koncentrát veškerého lidstva?

Čím více zkoumáme tyto **pokrokové směry**, tím více nabýváme přesvědčení, že nejsou založeny na ničem kromě jedné věci - a tou věcí je ignorance, jež se prohlašuje za neomylnou a dožaduje se despotismu ve jménu této neomylnosti.

Nechť mi čtenář laskavě promine tuto odbočku. Nebude snad neužitečná v době, kdy různé deklamace a tirády proti zprostředkovatelům, jež se vyvojily z knih saint-simonistů, falanstéristů a přívrženců ikarií,¹⁴ zaplavují noviny i řečnické tribuny národního shromáždění a znamenají závažné ohrožení pro svobodu práce a obchodu.

Pozn:

1 V r. 1846 postihla severní a západní Evropu neúroda pšenice a brambor; to mělo za následek velké zvýšení cen potravin v r. 1847 (který bývá proto označován jako rok „drahého chleba“) a krizi v zemědělství, průmyslu i finančnictví. (Pozn. překl.)

2 „Hlad je špatným rádcem.“ Vergilius, *Aeneis* VI, 276. (Pozn. překl.)

3 Claude Henri de Rouvroy, hrabě de Saint-Simon (1760-1825), přední představitel francouzského socialismu; přídomek „utopický“, je s jeho pojetím socialismu spojován zejména pod vlivem Engelsova spisu *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. V Bastiatově době mnozí ovšem pokládali možnost realizace těchto představ za zcela neutopickou a reálnou. Falanstéristé byli přívrženci jiného vlivného socialisty - Charlese François Marie Fouriera (1772-1837), který ve svém časopise *Le Phalanstere* v r. 1832 navrhl, aby základními výrobně-administrativními jednotkami plánované socialistické společnosti byly tzv. „falangy“, z nichž každá měla představovat seskupení 1 600 jedinců, bydlících a pracujících pohromadě v jedné budově - falanstěře. Organizace života ve falanstěře je věrnou kopií kasárenské reglementace, jež byla v éře Napoleona I. zaváděna do všech státních a veřejných institucí ve Francii. *Cesta do Ikárie* (*Voyage en Icarie*) je utopický spis, jehož autorem je Étienne Cabet (1788-1856), vůdčí osobnost jedné z dalších socialistických skupin. (Pozn. překl.)

VII. Omezování dovozu

Pan Ochranář (nebyl jsem to já, kdo jej tak pojmenoval, nýbrž pan Dupin) věnoval svůj čas a svůj kapitál tomu, že měnil v železo nerosty, jež se nacházely na jeho půdě. Příroda však byla štědrější k Belgičanům, kteří proto dodávali Francouzům železo levněji nežli pan Ochranář. Což znamená, že všichni Francouzi neboli celá Francie mohli dostat dané množství železa za menší množství práce, pokud je kupovali od ctihodných Vlámů. Vedení vlastním zájmem tudíž plně využili této výhody a denně bylo vidět mnoho kovářů, kolářů, mechaniků, podkovářů, cvočkářů a rolníků, jak si v Belgii zaopatřují železo buď sami, nebo pomocí prostředníků. To se velmi znelíbilo panu Ochranáři.

První myšlenkou, která ho napadla, bylo učinit přítrž tomuto zlořádu svými vlastními silami. To bylo opravdu náhledné, protože jen on sám byl tím poškozen. Vezmu svoji karabinu, řekl si, dám si za pás čtyři pistole, naplním si nábojnice, připnu si svůj meč a s touto výzbrojí se odeberu na hranice. Zabiji prvního kováře, podkováře, cvočkáře, mechanika nebo zámečnicka, který tam přijde kvůli svému vlastnímu prospěchu, a nikoli kvůli mému; to je naučí, jak se má správně žít!

Málo scházelo, a pan Ochranář by byl opravdu vytáhl na válečnou stezku; v poslední chvíli, kdy již již odcházel, se však v jeho mysli vylíhlo několik dalších myšlenek, které poněkud zchladily jeho bojový zápal. Řekl si: Především není zcela vyloučeno, že kupci železa, moji rodní krajané a nepřátelé, si budou celou věc vykládat jaksi ve zlém a místo toho, aby se nechali zabít, zabijí mne samotného. A navíc, i kdyby k ochraně hranic nastoupili všichni moji služebníci, nebudeme s to uhlídat všechny přechody. A konečně, takový postup by mě stál příliš mnoho, moje náklady by byly mnohem vyšší než hodnota výsledného efektu.

Pan Ochranář se již smutně odevzdával osudu, že nebude mít více svobody než všichni ostatní, když tu náhle jeho mozek byl osvěcen paprskem světla.

Vzpomněl si, že v Paříži je veliká továrna na výrobu zákonů. Položil si otázku: Co je to zákon? Je to opatření, o kterém platí, že když se jednou nadekretuje, tak ať si je dobré nebo špatné, každý se mu musí podřídít.

K jeho provádění se zorganizuje veřejná moc a aby se řečená veřejná moc mohla reálně ustavit, odčerpají se z národa potřební lidé a peníze.

Jestliže by se mi tedy podařilo, rozumuje pan Ochranář, aby z pařížské továrny vyšel takový docela malinký a hezoučkový zákon, který by stanovil, že „dovoz belgického železa se zakazuje“, dosáhl bych následujících výsledků: vláda by namísto těch několika sluhů, které jsem chtěl poslat na hranice, nasadila 20 000 synů kovářů, zámečníků, cvočkářů, podkovářů, řemeslníků, mechaniků a vzpurných rolníků. A aby těchto 20 000 celníků bylo udržováno při dobrém zdraví a radostné mysli, rozdělí vláda mezi ně 25 miliónů franků, které vezme opět těm samým kovářům, cvočkářům, řemeslníkům a rolníkům. Ostraha hranic bude provedena lépe a nebude mě nic stát, nebudu vydán napospas brutalitě vetešníků, prodám železo za cenu, jakou určím, a budu mít dokonalý požitek ze sladkého osvěžení při pohledu, jak je náš veliký národ hanebně mystifikován. To jej naučí stále se prohlašovat za průkopníka a nositele všeho pokroku v Evropě! Bude to pikantní sousto a každopádně stojí za tu námahu!

Pan Ochranář se tedy odebral do továrny na zákony. - Jindy vám snad budu vypravovat příběh o jeho temných a utajovaných pletichách; dnes však chci mluvit pouze o těch krocích, které pan Ochranář podnikl zcela otevřeně a na očích veřejnosti. - Uplatnil u pánů zákonodárců tyto vývody:

„Belgické železo se prodává se Francii za deset franků, což mě nutí, abych svoje železo prodával za tutéž cenu. Prodával bych je raději za patnáct franků, avšak nejde to kvůli tomu belgickému železu, ať je milostivý Bůh zatratí! Vyrobtě zákon, který nařídí: Belgické železo již více nevstoupí do Francie! - Hned poté zvýším svoji cenu o pět franků a vizte následek:

Za každý metrický cent železa, který dodám veřejnosti, dostanu patnáct franků místo deseti, zbohatnu rychleji a značně rozšířím těžbu v mých dolech, pročez budu zaměstnávat víc dělníků. Moji dělníci i já zvýšíme svá vydání k velikému užitku našich dodavatelů v okruhu mnoha kilometrů. Jelikož tito dodavatelé budou mít větší odbyt, budou také zadávat větší objednávky průmyslu, a tak se tato aktivita od jednoho k druhému rozšíří postupně na celou zemi. Tento blahoslavený pětifrank, jemuž dopřejete

vklouznout do mé pokladny, bude působit jako kámen vhozený do jezera - vyvolá nekonečné množství zářících kruhů, které se budou šířit dál a dál.“

Výrobci zákonů byli jednoduše uneseni tímto projevem a zejména je okouzlo, když se dozvěděli, jak snadno lze zvětšit národní bohatství pomocí zákonů; hlasovali tudíž pro omezení dovozu. K čemu jsou všechny ty řeči o práci a hospodaření? - řekli. Proč volit tyto obtížné prostředky ke zvýšení národního bohatství, když plně postačuje nějaké nařízení?

A skutečně, zákon měl vzápětí všechny důsledky, jež předvídal pan Ochranář; jenomže kromě toho měl také jiné, neboť - buďme k panu Ochranáři spravedliví - nesoudil **chybně**, nýbrž soudil **neúplně**. Když si pro sebe vymáhal privilegium, postavil do popředí následky, které **je vidět**, a ponechal v temném stínu ony následky, které **není vidět**. Ukázal pouze dvě osoby, kdežto na scéně jsou tři. A je na nás, abychom napravili toto jeho opomenutí, ať již je nechtěné, anebo úmyslné.

Ano, pětifrank, který byl takovýmto legislativním způsobem přeměrován do pokladny pana Ochranáře, představuje výhodu jak pro něj, tak pro ty, kdo jsou zaměstnání jeho přičiněním. - A kdyby ono nařízení ještě zapůsobilo tak, že by ten pětifrank spadl z Měsíce, neocitly by se na druhé straně vah žádné špatné účinky, které jinak zahlazují pozitivní efekty řečeného nařízení. Bohužel, tento záhadný pětifrank nepochází z Měsíce, nýbrž z kapsy kováře, koláře, podkováře, rolníka, cvočkaře, strojníka, zkrátka z kapsy Dobroděje Sedláčka, který dnes dává navíc pětifrank, ale nedostává za své peníze ani o miligram železa víc než v době, kdy za ně platil deset franků. Na první pohled je evidentní, že tohle zcela určitě mění celou věc, neboť - a toto je naprosto samozřejmé - **zisk** pana Ochranáře je kompenzován **ztrátou** Dobroděje Sedláčka a vše, co pan Ochranář bude s to podniknout s oním pětifrankem ve prospěch rozvoje domácího průmyslu, by udělal rovněž Dobroděj Sedláček, kdyby mu pětifrank nebyl popsanou cestou odebrán. Kámen byl hozen na jisté místo v jezeře jen proto, že jistý legislativní akt znemožnil, aby byl vržen jinam.

To, co není vidět tedy prostě kompenzuje **to, co je vidět**, a tak jediné, co je výsledkem celé operace, je nespravedlnost, která je o to žalostnější, že byla spáchána zákonem.

To ale není všechno. Řekl jsem, že třetí osoba je vždy ponechána ve stínu. Je třeba ji uvést na scénu, aby nám ukázala **druhou ztrátu** pěti franků. Pak budeme mít před sebou výsledky celé operace v kompletní podobě.

Dobroděj Sedláček má 15 franků, ovoce své píce. Jsme ještě v době, kdy je mu pořád ještě dovoleno jednat svobodně. Co udělá s těmito patnácti franky? Za 10 franků si koupí nějaké zboží, jež produkuje pařížský módní průmysl, a skrze toto zboží platí (nebo místo něj platí jeho zprostředkovatel) metrický cent belgického železa. Dobroději Sedláčkovi zbývá ještě pět franků. Nehodí je do řeky, ale (a to je **to, co není vidět**) poskytne je kterémukoliv průmyslníkovi výměnou za něco užitečného, například knihkupci za Bossuetovu knihu *Všeobecné dějiny*.¹

Domácí průmysl je tudíž stimulován částkou 15 franků, z čehož jmenovitě:

10 franků jde na pařížský módní průmysl,

5 franků jde knihkupci.

Pokud jde o Dobroděje Sedláčka, obdrží za svých 15 franků dva předměty, které uspokojují jeho potřeby, jmenovitě:

1. metrický cent železa,

2. kniha.

Ted' je vyhlášeno nařízení.

V jakém postavení se ocitne Dobroděj Sedláček? Jaká bude ted' situace v domácím průmyslu?

Za svých 15 franků, které ted' Dobroděj Sedláček dává až do posledního centimu panu Ochranáři za metrický cent železa, nebude mít nic víc než užitek z tohoto centu železa. Ztrácí požitky z knihy nebo jiného předmětu ekvivalentní hodnoty. Ztrácí 5 franků. Na tom se shodneme; není možné nesouhlasit; není možné nesouhlasit, že pokud se skrze omezení dovozu zvyšují ceny předmětů, spotřebitel tento rozdíl ztrácí.

Bylo však řečeno, že pro **domácí průmysl** tento rozdíl představuje zisk.

Ne, není zde žádný zisk; neboť od vydání nařízení je stimulován v rozsahu 15 franků, tedy stejnou částkou jako předtím.

Jediný rozdíl je v tom, že od vydání nařízení oněch 15 franků Dobroděje Sedláčka připadne kovoprůmyslu, zatímco před vydáním nařízení se tato suma rozdělila mezi módní průmysl a knižní vydavatelství.

Násilí, které by prováděl na hranicích samotný pan Ochranář, nebo násilí, které tam dává vykonávat mocí zákona ve svém vlastním zájmu, lze z morálního hlediska posuzovat velmi různě. Existují lidé, kteří si myslí, že loupež ztrácí veškerou svoji nemorálnost, jakmile se jí dostane legální formy. Co se mne týče, nemohu si představit okolnost více přitěžující. Ať je tomu jakkoliv, je jisté, že ekonomické účinky jsou přesně takové.

Můžete se na věc dívat z jakékoli stránky, avšak když bude váš pohled nezaujatý, tak nahlédnete, že z loupeže - ať již se děje legální nebo nelegální formou - nevzejde nic dobrého. Nepopíráme, že tato loupež přináší zisk 5 franků pro pana Ochranáře a jeho průmyslové odvětví neboli pro domácí průmysl, pokud si přeje. Tvrdíme však, že jejím důsledkem jsou dvě ztráty: první musí nést Dobroděj Sedláček, který platí 15 franků za to, co měl předtím za 10 franků, druhá ztráta postihuje domácí průmysl, kterému již nepřípadne onen rozdíl. Můžete si vybrat, která z těchto dvou ztrát kompenzuje zisk, jehož existenci připouštíme. Ona druhá ztráta však nebude ničím jiným než **čistou ztrátou**.

Mravní ponaučení: Použití násilí neznamená produkci, nýbrž destrukci. Ó, kdyby násilí bylo výrobou, Francie byla by daleko bohatší nežli je.

1 Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), biskup v Meaux (zvaný *L'aigle de Meaux* - Orel z Meaux) byl vynikajícím řečníkem své doby; jeho pohřební řeči nad příslušníky královské rodiny jsou brilantními ukázkami francouzského klasického stylu. Jakožto vychovatel následníka trůnu (syna Ludvíka XIV. který ovšem zemřel dříve než jeho otec) sepsal Bossuet svoji *Histoire universelle*, klasické dílo, jež sloužilo celým generacím francouzských školáků jako obligátní základ jejich dějepisného vzdělání. Byl také vášnivým a energickým odpůrcem protestantismu a vůdcem galikánského hnutí, jež prosazovalo nezávislost francouzské katolické církve na Římu. (Pozn. překl.)

VIII. Stroje

„Zlořečené stroje! Jejich vzrůstající moc každoročně odsuzuje milióny dělníků k pauperizaci, jelikož jim odebírá práci, s prací mzdu a se mzdou chléb! Ať jsou proklety stroje!“

Toto je pokřik, který se rodí z vulgárního předsudku a jehož ozvěna zaznívá v novinách a časopisech. Proklínat stroje však znamená proklínat lidského ducha!

Je pro mi záhadou, že může existovat člověk, který se propůjčí k obhajování takovéhle doktríny.

Neboť jestliže je v poslední instanci pravdivá, v čem spočívá její striktní důsledek? V tom, že aktivita, blahobyt, bohatství a štěstí jsou dostupné jen pro lidi stupidní, mentálně ztrnulé, pro lidi, jímž není shůry dán neblahý dar myšlení, pozorování, kombinování, vynalézání a dosahování maximálních efektů minimálními prostředky. A naopak, hadry, brlohy, chudoba, nedostatek jsou neodvratným údělem každého národa, který hledá a nachází v železu, ohni, větru, elektřině, magnetismu, v zákonech chemie a mechaniky, zkrátka v přírodních silách doplněk svých vlastních sil, a je zde opravdu na místě říci s Rousseauem: „Každý myslící člověk je zkažený živočich.“

To není všechno: jestliže je ona doktrína správná, pak skutečnost, že všichni lidé myslí a vynalézají, že se opravdu všichni od prvního do posledního a v každé minutě své existence snaží přimět přírodní síly, aby s nimi kooperovaly, že se snaží udělat víc s menším úsilím a ušetřit buď svou pracovní sílu, anebo tu, kterou si platí, a dosáhnout tak nejvyššího možného stupně uspokojení při nejmenší možné kvantitě práce, pak to nutně vede k závěru, že veškeré lidstvo se nezadržitelně řítí do úpadku právě kvůli této inteligentní snaze o pokrok, který vlastně způsobuje všem lidem jen samé utrpení.

Na základě toho by mělo být statisticky zjištěno, že obyvatelé Lancasteru utíkají z této domovské země strojů a houfně odcházejí hledat práci do Irska, kde jsou stroje neznámé, a historická věda by pak měla konstatovat, že stín barbarství padá na epochy civilizace a že pravá civilizace naopak září v dobách nevědomosti a barbarství.

Zcela evidentně je v této spouště rozporů něco, co nás zaráží a co naznačuje, že problém v sobě skrývá jistý prvek, který je nezbytný k jeho vyřešení, avšak nebyl dostatečně objasněn.

Zde je celá záhada: za **tím, co je vidět**, se rozprostírá **to, co není vidět**. Pokusím se to osvětlit. Můj důkaz nemůže být ničím jiným než opakováním předešlých demonstrací, neboť se jedná o problém zcela identický.

Pokud jim v tom nikdo nebrání násilím, projevuje se u lidí přirozený sklon k tomu, aby všude pořídili levně - tj. aby preferovali to, co jim při stejné míře uspokojení uspoří práci -, ať již jim toto levné pořízení zajistí nějaký šikovný **výrobce v zahraničí** nebo nějaký šikovný **mechanický výrobce**.

Teoretická námitka proti tomuto sklonu je v obou případech stejná; jak v prvním, tak i ve druhém se mu vytýká, že odsuzuje pracovní síly k nečinnosti, což je ovšem pouhé zdání. Neboť onen sklon se vpravdě vyznačuje nikoliv tím, že by práci **znemožňoval**, nýbrž tím, že ji osvobozuje, aby se s ní **mohlo disponovat** v jiných zaměstnáních.

A proto se také v obou případech staví proti tomuto sklonu táž praktická překážka - násilí. Zákonodárce **zakazuje** zahraniční konkurenci a **zapovídá** konkurenci mechanickou. - Neboť jakým jiným prostředkem lze zarazit přirozený sklon všech lidí, než tím, že se jim odejme svoboda?

Je pravda, že v mnoha zemích zákonodárce pronásleduje jen jednu z těchto forem konkurence a omezuje se na to, že si na druhou pouze nařiká. To ovšem dokazuje jenom jednu věc, a sice že v těchto zemích je zákonodárce nedůsledný.

To nás ovšem nesmí překvapit. Na špatné cestě je člověk vždy nedůsledný; kdyby tomu tak nebylo, lidstvo by již dávno vyhynulo. Nikdy jsme neviděli a také snad nikdy neuvidíme, aby se nějaký falešný princip hnál až do krajnosti. Na jiném místě jsem řekl: Nedůslednost je hranicí absurdity. Mohl bych dodat: Je zároveň jejím důkazem.

Vraťme se k našemu dokazování; nebude to dlouhé.

Dobroděj Sedláček měl dva franky, které dal vydělat dvěma dělníkům. Teď však vynalezl nové uspořádání provazů a závaží, které zkracuje práci o polovinu.

S použitím nového zařízení dosahuje stejného užitku, přičemž ale uspoří jeden frank a dá výpověď jednomu dělníkovi.

Dává výpověď jednomu dělníkovi; **to je to, co je vidět**. Ti, kdož se omezují jen na to, co je vidět, řeknou: „Podívejte se, jak bída přichází hned vzápětí za civilizací, hle, jaký osudný dopad na rovnost má svoboda. Lidský duch se dopracoval další vymoženosti, a hned nato je další dělník navždy uvržen do propasti bídy.

Je nicméně možné, že Dobroděj Sedláček bude zaměstnávat oba dělníky, ale nedá ani jednomu více než 50 centimů, neboť dělníci si budou konkurovat a nabídnou svoji práci za nižší cenu. „Takto se bohatí stávají stále bohatšími a chudí stále chudšími. Je nutné přetvořit společnost!“

Krásný závěr, jenž dělá opravdu čest své výchozí premise!

Naštěstí však jak premisa, tak závěr jsou chybné, jelikož za tou částí jevu, **kteřou je vidět**, je ještě jeho druhá část, **kteřou není vidět**.

To, co není vidět, je uspořené frank Dobroděje Sedláčka a nutné účinky této úspory.

Jelikož díky svému vynálezu může Dobroděj Sedláček vyprodukovat daný užitek, aniž by přitom jeho náklady na manuální práci překročily částku jednoho franku, zůstává mu druhý frank.

Jestliže je tedy někde zahálující dělník, který nabízí svou práci, je někde také kapitalista, jenž nabízí svůj zahálující frank. Tyto dva elementy se setkávají a spojují.

Je rovněž nad slunce jasnější, že se nijak nezměnil vztah mezi nabídkou a poptávkou, ať již se to týká práce nebo mezd.

Vynález a jeden dělník, placený prvním frankem, vykonávají nyní práci, kterou dříve dělali dva dělníci.

Druhý dělník, placený druhým frankem, vykonává novou práci.

Co se tedy ve světě změnilo? Existuje navíc nový statek, jehož užitečnost je přírůstkem k národnímu bohatství. Jinými slovy, vynález je vymoženost získaná zdarma, je to prospěch pro lidstvo, který je nic nestojí.

Forma mého dokazování by mohla implikovat tento důsledek: „Veškerý prospěch ze strojů plyne jedině kapitalistovi. Co se týče námezdní třídy, lze připustit, že zavedením strojů trpí pouze po určité přechodnou dobu; nikdy ovšem z toho nemá prospěch, neboť v souladu s vaším vlastním tvrzením zavedení strojů znamená pouze **realokaci** části národní práce, přičemž nedochází k jejímu **zmenšení**, což je pravda, ale také přitom nedochází k jejímu **rozmnožení**.“

Zodpovědět všechny námitky není úkolem tohoto spisku. Jeho jediným cílem je bojovat proti vulgárním a ignorantským předsudkům, jež jsou velice nebezpečné a velice rozšířené. Chtěl jsem dokázat, že když nový stroj dává k volné dispozici jisté množství dělných rukou, dává tím zcela nevyhnutelně k dispozici také peníze, které jsou s to práci oněch rukou zaplatit. Tyto ruce a tyto peníze se spojují, aby vyprodukovaly to, co nebylo možné vyprodukovat předtím, než byl vynález učiněn; z čehož plyne, že **konečným výsledkem vynalézání a zavádění strojů je nárůst uspokojování potřeb při stejné velikosti vynaložené práce**.

Komu je prospěšný tento nárůst spotřeby?

Komu? Především kapitalistovi, vynálezci, tomu, kdo první použil stroj a měl přitom úspěch, a v tom je právě odměna za jeho genialitu a odvalu. V tomto případě, jak jsme právě viděli, dosahuje při výrobních nákladech takové úspory, která - ať již se vynaloží jakýmkoli způsobem (a ona se vynaloží vždy) - zaměstná právě tolik rukou, kolik jich bylo propuštěno kvůli stroji.

Konkurence však brzy přinutí našeho vynálezavého kapitalistu, aby snížil prodejní cenu v rozsahu, který odpovídá velikosti oné úspory.

A zde již to není pouze vynálezce, jemuž jeho vynález přináší dobrodiní; je to také kupec jeho výrobku, spotřebitel, veřejnost, kam patří též dělnictvo - jedním slovem lidstvo.

A tedy **to, co není vidět**, je skutečnost, že úspory, které byly tímto způsobem opatřeny ve prospěch všech spotřebitelů, tvoří fond, z něhož mohou být čerpány mzdy a který tak nahrazuje ony zdroje, jež vyschly v důsledku zavedení strojů.

Pokud se vrátíme k výše uvedenému příkladu, Dobroděj Sedláček původně obdrží výrobek při mzdových nákladech ve výši dvou franků.

Díky jeho vynálezu ho pracovní síla stojí pouze jeden frank.

Dokud prodává výrobek za původní cenu, tak v příslušné speciální výrobní činnosti ztrácí zaměstnání jeden dělník - **to je to, co je vidět**; existuje však jeden dělník navíc, který získal zaměstnání za frank ušetřený Dobrodějem Sedláčkem - **to je to, co není vidět**.

Když je v důsledku přirozeného běhu věcí Dobroděj Sedláček nucen snížit prodejní cenu svého výrobku o jeden frank, tak neušetří již nic, nemá už frank, aby mohl iniciovat novou výrobu a zvýšit tak celkový úhrn národní zaměstnanosti. Avšak v tomto ohledu na jeho místo nastupuje ten, kdo získal ušetřený frank - a tímto vlastníkem zisku je lidstvo. Každý, kdo kupuje onen výrobek, platí za něj o jeden frank méně, ušetří takto jeden frank a touto úsporou nevyhnutelně přispívá k rozhojnění mzdového fondu: **to je ještě stále to, co není vidět.**

V souvislosti s problémem strojů se prezentuje ještě jiné řešení, které se snaží bazírovat na faktech.

Byl vznesen takovýto argument: „Stroj snižuje výrobní náklady, a tudíž i cenu výrobku. Snížená cena vyvolává zvýšení spotřeby, které pak způsobuje růst výroby, a v konečném důsledku to vede k tomu, že je třeba zaměstnat právě tolik dělníků jako před zavedením vynálezu – nebo dokonce ještě více. Tento argument má být podepřen tím, že se jako příklad uvádí polygrafie, přádelnictví, tisk atd.

Toto dokazování není vědecké.

Museli bychom z toho vyvodit závěr, že když spotřeba uvažovaného speciálního výrobku zůstává nezměněna nebo téměř nezměněna, tak zavedení stroje bude na škodu zaměstnanosti. Tak tomu ovšem není.

Představte si, že v jisté zemi všichni lidé nosí klobouky. Jestliže se zavedením strojů podaří snížit jejich cenu na polovinu, neplyne z toho **nevyhnutelně**, že se jejich spotřeba zdvojnásobí.

Bude v tomto případě řečeno, že část národní pracovní síly byla odsouzena k nečinnosti? Ano, pokud se bude uplatňovat vulgární způsob argumentace. Ne, pokud se uplatní mé argumenty; neboť i kdyby si obyvatelé oné země nekoupili ani jeden klobouk navíc, celkový mzdový fond by zůstal nedotčen; suma, o kterou by byl zkrácen kloboučnický průmysl, by byla nalezena v úspoře realizované všemi spotřebiteli, a odtud by se platila veškerá práce, kterou stroj učinil nepotřebnou, což by vyvolalo nový rozvoj všech průmyslových odvětví.

Tak se tedy věci mají. Viděl jsem časopisy za 80 franků; nyní stojí 48 franků. Je tu úspora 32 franků pro předplatitele. Není jisté, zda těchto 32 franků zůstane zachováno žurnalistickému průmyslu; přinejmenším to není nutné. Co je však jisté a zároveň nutné, je to, že pokud si ona částka 32 franků nenajde cestu k žurnalistům, vydá se jiným směrem. Jeden spotřebitel ji použije k nákupu více časopisů, druhý ke zkvalitnění svého stravování, třetí ke zlepšení svého ošacení, čtvrtý k tomu, aby si zařídil byt krásnějším nábytkem.

Všechna průmyslová odvětví jsou tudíž tímto způsobem solidární. Tvoří obrovský celek, jehož všechny části vzájemně komunikují tajnými kanály. Z toho, co se uspoří v jednom odvětví, mají prospěch všechna ostatní. To, co je důležité, je dobře porozumět skutečnosti, že nikdy – zcela a naprosto nikdy nedochází k tomu, aby vytváření úspor znamenalo ztrátu pro práci a mzdy.

IX. Úvěr

V každé době, ale obzvláště v posledních letech sní lidé o tom, že by se bohatství mohlo stát všeobecným, pokud by existoval všeobecný úvěr.

Nemyslím, že přeháním, když řeknu, že od Únorové revoluce¹ vyhrllil pařížský tisk více než deset tisíc brožur, v nichž velebí a propaguje tento způsob řešení **sociálního problému**.

Avšak běda! Toto řešení má za základ pouze jistý optický klam, pokud ovšem vůbec nějaký klam může fungovat jako základ.

Jeho zastánci začínají tím, že si nejdřív pletou kovové peníze s výrobky, pak zase zaměňují papírové peníze a kovové peníze; a z těchto dvou konfuzí by chtěli - alespoň tak zní jejich nároky - vyloupnout čistou skutečnost.

V této otázce je absolutně nezbytné zapomenout na peníze, mince, bankovky a všechny ostatní instrumenty, jejichž prostřednictvím výrobky přecházejí z ruky do ruky, a místo toho všeho pozorovat jen samotné výrobky, které jsou skutečným předmětem půjčky.

Neboť když si rolník vypůjčí 50 franků, aby si koupil pluh, tak to, co se mu ve skutečnosti půjčuje, není 50 franků, nýbrž je to pluh.

Když si obchodník vypůjčí 20 000 franků k zakoupení domu, nedluží 20 000 franků, nýbrž dluží dům.

Peníze se zde zjevují jen jako prostředek, jenž usnadňuje ujednání mezi několika stranami.

Petr nemusí být ochoten půjčit svůj pluh, ale Jakub může být ochoten půjčit své peníze. Co tedy udělá Vilém? Vypůjčí si peníze od Jakuba a za tyto peníze koupí pluh od Petra.

Avšak ve skutečnosti si nikdo nepůjčuje peníze jen pro peníze jako takové. Lidé si půjčují peníze, aby se dostali k výrobkům.

Nuže, v žádné zemi nemůže přecházet z jedné ruky do druhé víc výrobků, než jich tam skutečně existuje. Ať již je suma kovových a papírových peněz v oběhu jakkoli velká, vypůjčovatelé ve svém souhrnu nemohou dostat více pluhů, domů, nástrojů, surovin, než je celkový souhrn všech půjčovatelů s to poskytnout.

Musíme si dobře uvědomit, že každý vypůjčovatel předpokládá půjčovatele a že každá částka, kterou si někdo vypůjčí, předpokládá stejně velkou částku, která je mu někým půjčena.

Jestliže se toto klade jako samozřejmé, k čemu jsou dobré úvěrové instituce? Usnadňují styk mezi vypůjčovateli a půjčujícími, umožňují, aby se vzájemně našli a dohodli. Co však nemohou udělat, je okamžité zvýšení počtu vypůjčovaných a půjčovaných předmětů.

Úvěrové instituce by nicméně musely dělat právě toto, aby bylo lze dosáhnout cíle sociálních reformátorů, jelikož aspirace těchto pánů nesměřují k ničemu menšímu, než je požadavek, aby byly pluhy, domy, nástroje, zásoby, suroviny dány do rukou každého, kdo o ně požádá.

A jak si představují, že to udělají?

Tak, že poskytnou na půjčky státní garanci.

Snažme se proniknout do této věci hlouběji, jelikož je tu něco, **co je vidět**, a něco, **co není vidět**. Pokusme se nahlédnout obojí.

Představte si, že na světě je jen jeden pluh, o který se ucházejí dva rolníci.

Petr je vlastníkem jediného pluhu, který je k mání ve Francii. Jan a Jakub by si jej rádi vypůjčili. Jan svojí poctivostí, svým majetkem a dobrým jménem skýtá záruku. Lidé mu **věří**; má **kredit** a může získat **úvěr**. Jakub vůbec nevzbuzuje důvěru, anebo ji budí v menší míře. Zcela přirozeně dojde k tomu, že Petr půjčí svůj pluh Janovi.

Avšak teď pod vlivem socialistické inspirace intervenuje stát a řekne Petrovi: „Půjčte váš pluh Jakubovi, my se zaručujeme za to, že vaše půjčka bude splacena, a tato záruka je lepší než záruka Janova, neboť on může ručit pouze sebou samým, kdežto my, pravda, nemáme nic, avšak disponujeme majetkem všech našich daňových poplatníků, a bude-li třeba, proplatíme vám z jejich peněz váš kapitál i s úroky.“

V důsledku toho půjčí Petr pluh Jakubovi: **to je to, co je vidět**.

Socialisté si mnou ruce a říkají: „Podívejte se, jak se náš plán podařil. Díky státní intervenci má ubohý Jakub pluh. Nebude již muset obdělávat půdu rýčem; hle, je na cestě k blahobytu. Je to dobro pro něj a zisk pro národ jako celek.“

Ó, nikoliv! Pánové, to není zisk pro národ, neboť zde je to, co **není vidět**.

Není vidět to, že pluh byl dán Jakubovi jen proto, že nebyl dán Janovi.

Není vidět to, že když Jakub oře pole pluhem, místo aby je obracel rýčem, Jan musí obracet rýčem, místo aby oral pluhem.

A není též vidět, že v důsledku toho není to, co se považuje za **přírůstek** k celkovému úhrnu půjček, ničím jiným než pouhou **realokací** půjček.

Krom toho **není vidět**, že tato realokace zahrnuje dvě veliké křivdy: křivdu na Janovi, který poté, co si zasloužil a vydobyl **kredit** svojí pilností a poctivostí, je o úvěr připraven; křivdu na daňových poplatnících, kteří jsou vystaveni nebezpečí, že budou muset platit dluh, do kterého jim nic není.

A co když bude řečeno, že vláda poskytuje Janovi tytéž příležitosti jako Jakubovi? Pokud je však pouze jeden pluh k dispozici, nemohou být zapůjčeny dva. Argumentace se totiž vždy vrací k tomu, že díky státní intervenci se bude více vypůjčovat nežli může být půjčeno, neboť pluh zde představuje celkový úhrn disponibilního kapitálu.

Je pravda, že jsem zde zredukoval celou operaci na její co možná nejjednodušší podobu: ale prozkoušejte tímtež prubířským kamenem i tynejsložitější vládní úvěrové instituce. Přesvědčíte se, že mohou mít pouze jeden výsledek, a sice **realokaci** úvěru, nikoli však jeho **nárůst**. V dané zemi a v daném čase mají lidé pouze určitou sumu disponibilního kapitálu a všichni tento kapitál nalézají umístění. Svými zárukami, jež poskytuje insolventním dlužníkům, může stát zajisté zvýšit počet uchazečů o úvěr, a tím zvýšit úrokovou míru (vždy na úkor poplatníků), ale v žádném případě nemůže zvětšit počet věřitelů a celkovou hodnotu jimi poskytovaných půjček.

Prosím však, aby se mi nepřipisoval závěr, před nímž mě ochraňuj Bůh. Říkám, že zákon by neměl umělým způsobem podporovat půjčky, ale neříkám, že jim má stejně umělým způsobem zabráňovat. Pokud se vyskytují v našem hypotečním systému nebo kdekoli jinde překážky, jež brání rozšiřování a užívání úvěru, necht' se odstraní - nic by nemohlo být lepší a spravedlivější. Neboť toto je spolu se svobodou vše, co sociální reformátoři, kteří si opravdu zaslouží toto jméno, mají požadovat od zákona.

1 Pod vlivem masových lidových demonstrací proti premiéru Guizotovi, které propukly 22. února 1848, se král Ludvík Filip odhodlal Guizota odvolat. Avšak ani tento králův počin nezachránil Cervencovou monarchii, protože hned na druhý den došlo ke střelbě vojáků do demonstrantů, což mělo za následek ozbrojené revoluční vystoupení pařížského lidu, který si vynutil abdikaci Ludvíka Filipa a ustavení Druhé republiky. (Pozn. překl.)

X. Alžírsko

Ale podívejme se, na tribuně Národního shromáždění jsou čtyři řečníci a soutěží mezi sebou o přízeň pléna. Zprvu mluví všichni najednou, pak jeden po druhém. Co říkají? Velice krásné věci, ovšemže o moci a velikosti Francie, o tom, že je nutné sít, abychom mohli sklízet, o skvělé budoucnosti naší ohromné kolonie, o tom, že je výhodné posílat do dalekých krajů **přebytek** naší populace atd., atd. Jsou to nádherné ukázky výmluvnosti, vždy okrášlené tímto závěrem:

„Odhlasujte padesát miliónů (více nebo méně), aby se v Alžírsku vybudovaly přístavy a cesty, aby se tam mohli dopravit kolonisté, aby se tam pro ně mohla vystavět obydlí, vykloučít pole. Tím pomůžete francouzskému dělníkovi, poskytnete podporu práci v Africe a zvelebite marseilleský obchod. To všechno bude představovat zisk.“

Ano, je to pravda, pokud máme na mysli pouze to, co se s těmito padesáti milióny děje od té chvíle, kdy je stát vynaloží, pokud sledujeme, kam jdou, a nikoli odkud přicházejí; je to pravda, jestliže bereme v úvahu pouze dobro, které vykonají poté, co opustí pokladny daňových výběrčích, a jestliže přitom nemyslíme ani na zlo, které bylo způsobeno tím, že tyto peníze byly přinuceny do oněch pokladen vstoupit, ani na dobro, které se kvůli tomu nemohlo realizovat. Ano, z tohoto omezeného stanoviska je to všechno zisk. Dům vystavíný v Barbarii je **to, co je vidět**; přístav vybudovaný v Barbarii je také **to, co je vidět**; práce vykonaná v Barbarii je rovněž **to, co je vidět**; určité snížení nabídky pracovní síly ve Francii je opět **to, co je vidět**; velká obchodní aktivita v Marseille je **pořád ještě to, co je vidět**.

Je tu však něco jiného, **co není vidět**. že totiž padesát miliónů vydaných státem již nemohou vydat poplatníci, kteří by tak učinili nebýt odhlasovaného zdanění. Od veškerého dobra, jež se připisuje veřejným výdajům, nutno odečíst veškeré zlo způsobené znemožněním výdajů soukromých - alespoň pokud nejdeme tak daleko a netvrdíme, že Dobroděj Sedláček by byl neudělal vůbec nic s pětifrankem, který získal ve vši počestnosti a o který ho připravila daň; je to tvrzení absurdní, neboť jestliže vynaložil námahu, aby si jej vydělal, učinil tak v naději, že mu poslouží k uspokojení nějaké jeho potřeby. Byl by postavil kvalitní plot kolem své zahrady, avšak teď to již nemůže udělat; **to je to, co není vidět**. Byl by si opatřil pro své pole hnojivo, ale teď již to nejde; **to je to, co není vidět**. Byl by zvýšil svůj domek o jedno patro, a již nemůže; **to je to, co není vidět**. Byl by si koupil dokonalejší nástroje, a hle, již se to nedá; **to je to, co není vidět**. Byl by se lépe živil, šatil, dopřál by svým synům vyššího vzdělání, byl by zaokrouhlil věno své dcery, ale nic z toho teď není s to udělat; **to je to, co není vidět**. Byl by vstoupil do svépomocného spolku, ale teď již nevstoupí; **to je to, co není vidět**. Na jedné straně jsou zde požitky, které mu byly odejmuty, jakož i prostředky nezbytné k rozvoji jeho činnosti, které se již nedostanou do jeho rukou, na druhé straně je zde práce nádeníka, tesaře, kováře, krejčího a vesnického učitele, kterou by byl stimuloval a která teď prostě neexistuje: **to je ještě stále to, co není vidět**.

Naši občané ve značné míře počítají s budoucím rozkvětem Alžírsku; budiž. Ať však také zahrnou do svých kalkulací to, že Francie bude mezitím zcela nevyhnutelně zasažena marasmem. Různí lidé mě chtějí přesvědčit tím, že poukazují na rozkvět marseilleského obchodu; jestliže je však založen na výtěžku z daní, pak já na druhé straně vždy poukážu na obchod stejného rozsahu, jenž byl zmařen ve zbytku země v důsledku zdanění. Oni řeknou: „Podívejte se na kolonistu, dopraveného do Barbarie; je to ulehčení pro obyvatelstvo, jež zůstává v mateřské zemi.“ Odpovím: Jak je to možné, když při dopravě tohoto kolonisty do Alžírsku tam byl zároveň s ním přepraven dvojnásobek nebo trojnásobek kapitálu, který by jej uživil ve Francii?

Jediný účel, který mám na zřeteli, je umožnit čtenáři, aby pochopil, že u všech veřejných výdajů se za zjevným, viditelným dobrem nachází také zlo, které je mnohem nesnadněji rozpoznatelné. Nakolik je to v mých silách, chtěl bych udělat všechno pro to, aby si čtenář osvojil zvyk vidět jedno i druhé a počítat s obojím.

Když se navrhuje nějaký veřejný výdaj, je nutné, aby byl zkoumán sám o sobě a aby se abstrahovalo od jeho domněle blahodárného působení na celkovou zaměstnanost, neboť takovéto působení je pouhou chimérou. To, co v tomto ohledu způsobí veřejný výdaj, způsobil by rovněž výdaj soukromý. Není zde tudíž nic, co by se dělo ve prospěch práce.

Hodnocení vnitřního smyslu veřejných výdajů věnovaných Alžírsku není předmětem tohoto spisku.

Nemohu se však zdržet, abych zde neuvedl jednu obecnou tezi. Říká nám, že předpoklad, který se týká účinků kolektivních výdajů hrazených z daní, je vždy nepříznivý. Proč? Zde je vysvětlení:

V první řadě tím vždy poněkud trpí spravedlnost. Jelikož Dobroděj Sedláček pracoval v potu tváře, aby si vydělal pětifrank v naději, že jím bude moci uspokojit nějakou svoji potřebu, pocítí přinejmenším velkou mrzutost, když zaintervenuje berní úřad, zbaví ho této možnosti a pětifrank převede na někoho jiného. Jak fiskální instituce, tak osoby, které je nutí k této činnosti, by tady zajisté měly podat dobré důvody. Viděli jsme, že stát podává velmi nejapný důvod, když říká: „Za tento pětifrank dám dělníkům práci, neboť Dobroděj Sedláček (nebude-li mít klapky na očích) odpoví velmi promptně: „Hromské dílo! Za těch pět franků bych jim dal práci sám!“

Pokud se řečený důvod odsune stranou, ukáží se ostatní důvody ve vši své nahotě a diskuse mezi erárem a ubohým Dobrodějem se tím velmi zjednoduší. Jestliže mu stát řekne: Beru ti pět franků, abych jimi zaplatil četníka, který tě zbaví nutnosti starat se o tvou bezpečnost; - abych vydláždil ulici, kterou každodenně chodíš; - abych zaplatil magistrát, jehož úkolem je zajistit, aby tvoje svoboda a tvoje vlastnictví byly respektovány; - abych nakrmil vojáka, jenž chrání naše hranice, pak Dobroděj Sedláček zaplatí beze slova, anebo bych se musel velice mýlit. Avšak když mu stát řekne: Beru ti pět franků, abych ti dal pět centimů jako prémii v případě, že budeš dobře obdělávat svoje pole; - nebo abych dal tvého syna vzdělávat v tom, v čem ty nechceš, aby byl vzděláván; - nebo aby si pan ministr ke své opulentní hostině mohl přidat ještě stoprvní jídlo; - beru ti je, abych vystavěl domek v Alžírsku, a kromě toho ti vezmu každý rok ještě pět franků, abych tam mohl vydržovat osadníka; vezmu ti ovšem ještě dalších pět franků na vydržování vojáka, jenž hlídá tohoto osadníka, a dalších pět franků na vydržování generála, který hlídá toho vojáka atd., atd., tak jako bych na vlastní uši slyšel ubohého Dobroděje křičet: „Tento zákonný režim se velice podobá režimu, který zavedli lupiči v lese u Bondy!“¹ A ježto stát předvídá tuto námitku, co udělá? Smíchá všechno dohromady; a vyzdvihne právě onen nejapný argument, který by měl postrádat jakýkoli vliv na tuto otázku; mluví o dopadech pětifranku na zaměstnanost; poukazuje na ministrova kuchaře a dodavatele; poukazuje na osadníka, vojína a generála, kteří jsou živi z těch pěti franků; poukazuje zkrátka na **to, co je vidět**. A tak dokud se Dobroděj Sedláček nenaučí přemýšlet také **o tom, co není vidět**, zůstane Dobroděj Sedláček hlupákem. Proto nutím sám sebe k tomu, abych ho to naučil pomocí koňských dávek neustálého opakování téhož.

Ze skutečnosti, že veřejné výdaje pouze realokují práci, aniž by zvyšovaly zaměstnanost, plyne proti nim druhá a velice závažná námitka. Realokace práce znamená realokaci pracovníků čili narušování působení přirozených zákonů, které řídí distribuci populace v daném teritoriu. Pokud se ponechá 50 miliónů franků poplatníkům, kteří se nacházejí všude po celé zemi, představují tyto milióny živnou půdou pro práci ve 40 000 obcích Francie; působí jako pouto, které každého váže k rodné zemi; rozdělují se mezi tolik dělníků, kolik je jen možné, a mezi veškerá možná průmyslová odvětví. Když stát odejme těchto 50 miliónů svým občanům a poté je akumuluje a vydá v určitém místě, přitáhne tím na toto místo proporcionální množství práce, která se sem přemístila odjinud, a tudíž tomu odpovídající množství pracovníků vykořeněných z rodné půdy, což je obyvatelstvo fluktuující, deklasované, a odvažují se říci, že nebezpečné, jakmile onen kapitál bude vyčerpán. - Nicméně dochází k následujícímu (a tímto se dostávám ke svému tématu): tato horečná činnost, která je, abych tak řekl, směsnána do úzkého prostoru, přitahuje všechny pohledy a je **tím, co je vidět**; lid aplauduje, projevuje bouřlivý souhlas, je okouzlen krásou a jednoduchostí celého postupu, žádá si jeho opakování a rozšíření. **To, co lid není s to vidět**, je skutečnost, že stejné množství práce, pravděpodobně mnohem užitečnější, bylo v ostatních částech Francie odsouzeno k nečinnosti.

1 Les nedaleko vesnice Bondy severně od Paříže, který byl notoricky známý jako útočiště lupičů a zlodějů. (Pozn. překl.)

XI. Spořivost a přepych

Nejsou to jenom záležitosti veřejných výdajů, u nichž platí, že **to, co není vidět**, je zatemněno **tím, co je vidět**. Nechávejte ve stínu polovinu politické ekonomie, navozuje tento fenomén falešnou morálku. Vede národy k tomu, aby vztah mezi svými morálními a materiálními zájmy pokládaly za antagonistický. Může nás něco více odradit a rozesmutnit?

Podívejte se:

Neexistuje snad takový otec rodiny, který by nepovažoval za svoji povinnost učit své děti pořádku, spořádanosti, pečlivosti, hospodárnosti a umírněnosti ve výdajích.

Neexistuje náboženství, které by nebrojilo proti nádheře a přepychu.

To je velmi správné; avšak na druhé straně - je něco populárnějšího než následující sentence?

„Tezaurace peněz znamená vysávat krev z tepen lidu.“

„Z přepychu velkých se rodí blahobyť malých.“

„Marnotratní ruinují sebe sama, ale obohacují stát.“

„V nadbytku boháčů klíčí chléb chudých.“

Zde je jistě flagrantní kontradikce mezi morální a ekonomickou zásadou. Kolik bylo věhlasných duchů, co konstatovali tento rozpor, a odpočívají teď v pokoji! To je právě to, co jsem nikdy nemohl pochopit; neboť se mi zdá, že nelze zažít nic bolestnějšího, než když zpozorujeme dvě protichůdné tendence v lidském duchu. Vždyť lidstvo se řítí do záhuby, ať již se nechá vést jedním nebo druhým extrémem! Jestliže se rozhodne pro spoření, upadne do bídy; zvolí-li marnotratnost, čeká je mravní úpadek!

Naštěstí tyto vulgární zásady ukazují ve falešném světle jak spořivost, tak přepych, jelikož berou v úvahu pouze jejich bezprostřední následky, **které je vidět**, a nikoli jejich pozdější účinky, **které není vidět**. Pokusme se opravit tento neúplný názor.

Mondor a jeho bratr Arist se rozdělí o otcovské dědictví, z něhož oběma připadne padesát tisíc franků ročního důchodu. Mondor pěstuje filantropii dle poslední módy čili jinak řečeno, peníze se u něj nestačí ohřát. Obnovuje svůj nábytek několikrát za rok, mění své ekvipáže každý měsíc, všude se mluví o tom, jak důmyslně si počíná, jen aby se co nejdřív zbavil peněz - zkrátka ve srovnání s ním blednou všichni zhýralí světáci, jak nám je popisují Balzac a Alexandr Dumas.

Měli byste také slyšet, jak všichni kolem něj o překot pějí chvalozpěvy! „Ať žije Mondor! Vypravujte nám o Mondorovi! Je to dobrodinec dělníků; je prozřetelností pro lid. Je sice pravda, že se válí v orgiích, že jeho kočáry stříkají bláto na kolemjdoucí; jeho důstojnost i důstojnost lidská tím trochu trpí. ale co! Jestliže není užitečný sám o sobě, je užitečný svým bohatstvím. Dává peníze do oběhu; jeho dům je stále plný dodavatelů, kteří vždy odcházejí uspokojeni. Což se neříká, že zlaták je kulatý proto, aby se kutálel?“

Arist přijal za svůj zcela jiný životní plán. Jestliže není egoistou, je přinejmenším **individualistou**; neboť racionálně kalkuluje své výdaje, vyhledává pouze rozumné a umírněné požitky, myslí na budoucnost svých dětí, jedním slovem **hospodář**.

Slyšte jen ovšem, co o něm říká vulgární mínění:

„K čemu je dobrý ten lakomý bohatec, ten lichvář? Nepochybně je něco impozantního a dojemného v jeho jednoduchém způsobu života, je ostatně humánní, dobročinný, velkodušný, ale **kalkuluje**. Neprojí všechny svoje příjmy. Jeho dům není vždy zářivě osvětlen a pln tanečního reje. Jakkak si může získat vděčnost cukrářů, čalouníků, kočárníků a obchodníků s čistokrevnými koňmi?“

Tyto soudy, jež působí velmi zhoubně na morálku, jsou založeny na tom, že existuje jeden do očí bijící fakt: výdaje marnotratného Mondora; a také na tom, že existuje něco jiného, co uniká našemu pohledu: jsou to stejné, ba dokonce ještě větší výdaje hospodárného Arista.

Avšak všechny věci byly tak obdivuhodně uspořádány božským vynálezcem společenského řádu, že v tomto bodě (jakož i ve všem ostatním) nedochází mezi politickou ekonomikou a morálkou k žádným rozporům, nýbrž panuje mezi nimi harmonický soulad, a že tedy Aristova moudrost je nejen mravně dokonalejší, ale také výnosnější nežli Mondorovo bláznovství.

A když říkám výnosnější, nemám na mysli pouze větší zisk pro Arista nebo dokonce pro společnost jako celek, nýbrž větší zisk pro dnešní dělníky a pro průmysl naší doby.

K důkazu tohoto tvrzení postačí předvést intelektuálnímu zraku ony skryté následky lidských činů, které tělesné oko není s to vidět.

Ano, Mondorova marnotratnost má viditelné účinky, které jsou na očích všem lidem: každý může spatřit jeho kočáry, landaury, phaetony, jeho drahé koberce, jemně vypracované nástrovní malby, lesk, který vyzařuje z jeho domu. Každý ví, že jeho čistokrevní koně se účastní nejprestižnějších dostihů. Hostiny, které pořádá ve svém pařížském paláci, fascinují davy lidí na bulvárech a lidé si mezi sebou říkají: „To je ale hodný člověk, vždyť ho ani nenapadne, aby si něco ze svých důchodů ukládal pro sebe, takže pravděpodobně už žije z podstaty.“ - **To je to, co je vidět.**

Není tak snadné vidět kromě toho také to, co se z hlediska zájmů dělníků stane s Aristovými příjmy; jestliže je však budeme stopovat, přesvědčíme se, že **všechny až do posledního centimu** se vynakládají tak, že v konečném důsledku zvyšují počet pracovních míst pro dělníky - právě tak jistě jako výdaje Mondorovy. Je tu pouze tento rozdíl: Nerozumné výdaje Mondorovy jsou odsouzeny k tomu, aby se neustále zmenšovaly a po určité době úplně zanikly; rozumné výdaje Aristovy však budou každým rokem vzrůstat.

A jestliže se mají věci takto, je jisté, že obecný zájem je v souladu s morálkou.

Arist vydává pro sebe a svůj dům dvacet tisíc franků ročně. Jestliže by tato částka nepostačovala k tomu, aby ho učinila šťastným, nezaslouží si, abychom ho nazývali rozumným člověkem. - Dojímá ho bída, která tíží chudé vrstvy; skrze hlas svého svědomí věří, že je jeho povinností přinést jim nějaké ulehčení, a obětuje tudíž deset tisíc franků na dobročinné účely. - Mezi obchodníky, továrníky, rolníky má přátele, kteří jsou momentálně v nesnázích. Informuje se o jejich situaci, aby jim s veškerou rozvážností poskytl účinnou pomoc, a určí k tomu rovněž deset tisíc franků. Nezapomíná konečně, že má dcery, kterým má opatřit věno, a syny, kterým musí zajistit budoucnost, a v důsledku toho si uloží závazek spořit a ukládat každý rok deset tisíc franků.

Použije tedy své příjmy takto:

1. osobní výdaje 20.000 franků
2. dobročinnost 10.000 franků
3. pomoc přátelům 10.000 franků
4. úspory 10.000 franků

Proberme položku za položkou a uvidíme, že všechny tyto peníze budou stimulovat rozvoj národního průmyslu; ani jeden jediný centim neunikne tomuto osudu.

1. Osobní výdaje. Pokud jde o dělníky a dodavatele, mají tyto Aristovy výdaje absolutně identické účinky jako stejná částka, kterou vydává Mondor. To je samozřejmé; nebudeme již o tom mluvit.

2. Dobročinnost. Deset tisíc franků určených k tomuto účelu rovněž povede k oživení průmyslu; případnou pekaři, řezníkovi, krejčímu a obchodníkovi s nábytkem, a sice s tou jedinou výhradou, že chléb, maso, šaty a nábytek nejsou určeny přímo Aristovi, nýbrž těm, kterými se zde nechal zastoupit. Nuže, toto prosté zastupování jednoho spotřebitele druhým nemá vůbec žádný účinek na průmysl jako takový. Ať již Arist utratí pět franků sám, anebo je dá některému chudákovi, aby je utratil místo něho - je to jedno.

3. Pomoc přátelům. Přítel, jemuž Arist půjčuje nebo dává deset tisíc franků, nepřijímá tyto peníze proto, aby je zakopal do země; to by bylo v rozporu s naší hypotézou. Použije je k zaplacení nějakého zboží nebo k úhradě svých dluhů. V prvním případě dochází ke stimulaci průmyslového rozvoje. Odváží se někdo tvrdit, že když Mondor koupí čistokrevného koně za deset tisíc franků, získává tím průmysl víc, než když Arist nebo jeho přítel nakoupí za deset tisíc franků ošacení? A jestliže se tyto peníze použijí k zaplacení dluhu, pak výsledkem toho všeho je pouze to, že se objeví třetí osoba, věřitel, jemuž se dostane oněch deset tisíc franků; věřitel pak ovšem tyto peníze použije k něčemu ve svém obchodě či ve své továrně nebo je investuje do využívání přírodních zdrojů. Bude pouze jedním zprostředkovatelem navíc mezi Aristem a dělníky. Mění se jen jméno osoby, avšak výdaj zůstává a s ním rovněž stimulace průmyslu.

4. Úspora. Zůstává deset tisíc **uspořených** franků; . jestli zde přihlížíme ke stimulaci rozvoje umění, průmyslu a práce dělníků, zdá se, že Mondor předčí Arista, z morálního hlediska se však ukazuje, že Arist zaujímá poněkud nadřazené postavení vůči Mondorovi. Nemohu se nikdy zbavit fyzické nevolnosti, která přechází až v bolest, když vidím takové rozpory mezi velkými zákony přírody. Kdyby bylo lidstvo přinuceno zvolit si mezi těmito dvěma stranami, z nichž jedna ubližuje jeho zájmům a druhá jeho

svědomí, nezbyvalo by nám nic jiného než si zoufat nad jeho budoucností. Naštěstí tomu tak není. A abychom mohli uvidět Arista, jak znovu získává ekonomickou nadřazenost, čímž by se tato vyrovnala jeho nadřazenosti morální, tak k tomu stačí pouze rozumět následujícímu útěsnému axiomu, který neztrácí nic ze své pravdivosti, třebaže působí na první pohled jako paradox: **Spořit znamená utrácet.**

Co je Aristovým cílem, když uspoří deset tisíc franků? Zakope snad dva tisíce pětifranků na skrytém místě ve své zahradě? Zcela určitě nikoliv; jeho záměrem je zvýšit jak svůj kapitál, tak své důchody. V důsledku toho tyto peníze, jež nejsou vynaloženy k uspokojení jeho osobních potřeb, využije tak, že nakoupí půdu, dům, státní obligace, akcie průmyslových podniků nebo je investuje do obchodu či uloží u bankéře. Sledujte peníze, kam tečou podle všech těchto hypotéz, a přesvědčíte se, že prostřednictvím prodejců nebo půjčovatелů budou stimulovat rozvoj průmyslu zrovna tak určitě, jako kdyby je Arist podle příkladu svého bratra vyměnil za nábytek, šperky a koně.

Neboť když Arist kupuje za 10 000 franků půdu nebo obligace, je přitom determinován zralou úvahou, že nemá zapotřebí utratit onu částku - a zdá se, že právě toto mu vyčítáte.

Avšak rovněž ten, kdo Aristovi prodává půdu nebo obligace, se rozhodne tak učinit na základě úvahy, v níž dospěje k tomu, že potřebuje vydat deset tisíc franků, ať již jdou jeho výdaje na cokoli.

Výdaje se tedy budou realizovat v každém případě - buď Aristem, anebo těmi, kdo ho zastoupí.

Z hlediska dělnické třídy a stimulace průmyslového rozvoje je mezi Aristovým a Mondorovým postupem pouze jeden rozdíl. Mondorovy výdaje jsou realizovány jím přímo osobně nebo kolem něj - a **to je vidět.**

Výdaje Aristovy, jež se realizují po částech, skrze zprostředkovatele a daleko od něho - to je **to, co není vidět.** Avšak ve skutečnosti - a také pro toho, kdo umí najít souvislost mezi příčinami a účinky - je výdaj, který není vidět, něčím právě tak reálným jako výdaj, který je vidět. To dokazuje, že v obou případech peníze **obíhají** a že v pokladně rozumného člověka jich nezůstane o nic víc než v pokladně marnotratníka.

Tvrzení, že spoření způsobuje reálné škody průmyslu, je tedy naprosto nesprávné. V tomto ohledu je spoření právě tak blahodárné jako přepych.

Ale oč víc je spoření nadřazeno přepychu, jestliže se naše mysl neomezí pouze na právě teď plynoucí chvíli, nýbrž místo toho zahrne dlouhé časové dimenze!

Uplyne deset let. Co se stalo s Mondorem, s jeho bohatstvím a s jeho velkou popularitou? Vše zmizelo. Mondor je zruinován; jelikož má teď daleko k tomu, aby jeho roční útrata 60 000 franků oživovala různá průmyslová odvětví, je veřejnosti spíš na obtíž. V žádném případě již nedělá radost svým dodavatelům, není již pokládán za podporovatele umění a zvelebitele průmyslu, není již ničím pro dělníky a totéž platí pro jeho potomky, kterým zanechal jediné nouzi.

Na konci téhož desetiletí Arist nejenomže neustále dává veškeré své důchody do oběhu, ale navíc ona částka, která představuje jeho příspěvek k oběhu, neustále roste, neboť jeho důchody se rok od roku zvyšují.

Zvětšuje národní kapitál, tj. fond, z něhož se platí mzdy, a jelikož na velikosti tohoto kapitálu závisí poptávka po pracovních silách, přispívá k progresivnímu růstu příjmů dělnické třídy. Až zemře, zůstanou po něm děti, které vychoval a vzdělal tak, aby zaujaly jeho místo v tomto díle pokroku a civilizace.

Z mravního hlediska nelze popřít nadřazenost spoření oproti přepychu. Můžeme navíc najít útěchu v myšlence, že také z ekonomického hlediska musí tuto nadřazenost uznat každý, kdo se nezastavuje u bezprostředních účinků jevů, nýbrž pokračuje ve svém zkoumání až k jejich účinkům nejzazším.

XII. Právo na práci, právo na zisk

„Bratři, udělejte mezi sebou sbírku, abyste mi mohli poskytnout práci za cenu, kterou určíte.“ To je právo na práci neboli socialismus elementární neboli socialismus prvního stupně.

„Bratři, udělejte mezi sebou sbírku, abyste mi mohli poskytnout práci za cenu, kterou určím já.“ To je právo na zisk neboli socialismus sofistikovaný neboli socialismus druhého stupně.

Oba dva způsoby socialismu jsou naživu pomocí těch svých účinků, které **je vidět**. Zemřou na ty své účinky, které **není vidět**.

To, co je vidět, je práce a zisk, jež se realizovaly na základě daní, uvalených na veřejnost. **To, co není vidět**, jsou práce a zisky, které by vzešly ze stejné částky peněz, pokud by byla ponechána poplatníkům.

V roce 1848 bylo jisté období, kdy se právo na práci ukázalo ve dvou podobách. To postačuje, aby se ve veřejném mínění zcela zkompromitovalo.

Jedna z těchto podob měla název **Národní dílny**.

Druhá se nazývala **čtyřicet pět centimů**.¹

Každý den proudily z *rue de Rivoli* do Národních dílen milióny franků. To je líc mince.

Zde je však její rub. Aby z poklady mohly vycházet milióny, je třeba, aby se do ní ještě předtím dostaly. Proto se organizátoři práva na práci obraceli na daňové poplatníky. Nuže, rolníci si řekli: „Každý z nás musí platit 45 centimů. Pak je ovšem nutné, abychom se zřekli lepšího ošacení; nemůžeme kultivovat svá pole ani opravovat své domy.“

A venkovští řemeslníci si řekli: „Jelikož si náš sedlák odřekl nové šaty, bude méně práce pro krejčího; jelikož nebude odvodňovat svoje pole, bude méně práce pro kopáče; jelikož si nenechá opravit svůj dům, bude méně práce pro tesaře a zedníka.“

Bylo tudíž dokázáno, že z jednoho pytle se nevysype dvakrát tolik zrní, než se do něj vejde, že z jedné transakce nelze mít profit dvakrát a že pracovní místa vytvořená a placená vládou jdou na účet práce, kterou by byl zaplatil poplatník. To byla smrt práva na práci - když vyšlo najevo, že je právě tak chimérické jako nespravedlivé.

Avšak právo na zisk, které není ničím jiným než vystupňovanou podobou práva na práci, ještě stále žije a vzkvétá.

Není cosi ostudného v roli, kterou subvencionista nutí hrát společnost?

Říká jí:

„Musí mi dávat práci, ba ještě více - lukrativní práci. Byl jsem hlupák, že jsem si vybral průmyslové odvětví, z něhož mám desetiprocentní ztráty. Jestliže uvalíš daň 20 franků na mé krajany a dáš mi tyto peníze, moje ztráta se obrátí v zisk. Neboť já mám právo na zisk; je tvoji povinností mi jej poskytnout.“

Společnost, která poslouchá tohoto sofistu, která na sebe uvaluje daň, aby ho uspokojila, která nevidí, že ztráta, jež se zahladí v jednom průmyslovém odvětví, nepřestává být ztrátou, jelikož jiná průmyslová odvětví jsou přinucena ji uhradit, tato společnost, pravím, si zasluhuje břemeno, které na sebe nakládá.

Na základě četných témat, jimiž jsem se zde zabýval, lze tudíž nahlédnout, že neznat politickou ekonomii znamená nechat se oslnit bezprostředním účinkem nějakého jevu; a že znát politickou ekonomii neznamená nic jiného než obsáhnout myšlením a předvídavostí souhrn všech účinků, jak bezprostředních, tak vzdálených.

Mohl bych zde podrobit téže zkoušce i spoustu jiných věcí. Upustím však od toho, jelikož mě odpuzuje ona jednotvárnost, s níž bych musel dokazovat pořád jedno a totéž, a skončím tím, že vztáhnou na politickou ekonomii ona slova, jež Chateaubriand² řekl o historii:

„V dějinách existují vždy dva následky: jeden bezprostřední, který lidé poznávají okamžitě, druhý vzdálený, který zprvu není zpozorován. Tyto následky si často odporují; jedny plynou z naší krátké moudrosti, druhé z moudrosti, jež přetrvá vše. Čin Prozřetelnosti se ukáže až po činu lidském. Za zády lidí se pozvedá Bůh. Popírejte, jak se vám jen zlíbí, tu Nejvyšší Moudrost, nebuďte srozuměni s jejími činy, hádejte se o slova, nazývejte »tlakem okolností« nebo »rozumem« to, čemu obyčejný člověk říká Prozřetelnost, ale podívejte se na konec dokonané události a uvidíte, že vždy způsobila opak toho, co se

očekávalo, pokud nebyla hned od začátku založena na mravnosti a spravedlnosti.“ (Chateaubriand, *Paměti ze záhrobí*.)

1 Nový republikánský režim nastolený Únorovou revolucí zřídil a financoval tzv. Národní dílny, aby tak vyřešil problém nezaměstnanosti; kvůli úhradě nákladů na mzdy těchto státem zaměstnávaných dělníků byla sazba nepřímého zdanění zvýšena o 45 centimů. Ukázalo se však, že naděje vkládané do Národních dílen byly naprosto iluzorní - reálným výsledkem byla fraškovitá situace, kdy dělníci pracovali velmi málo nebo spíše vůbec ne, a pobírali za to mzdu jako jakýsi druh peněžního daru. Když vláda dospěla k rozhodnutí zrušit Národní dílny a vyhledat pro nezaměstnané vhodná místa v armádě, při veřejných pracích (vysoušení bažin v oblasti Sologne) a u soukromých průmyslníků, pařížští dělníci v rozhořčení že vláda pošlapala „právo na práci“, vztyčili barikády (22. června 1848) a jejich ozbrojená revolta byla potlačena až po čtyřech dnech krvavých bojů. Marxistická historiografie prezentovala tuto revoltu jako první ryze proletářskou revoluci v dějinách lidstva, v níž proletariát poprvé bojoval za jasně uvědoměné zájmy své vlastní třídy, a nikoliv za zájmy buržoazie, jak tomu bylo v dřívějších revolucích. Vzhledem k výše popsanému (a marxisty cudně zamlčovanému) charakteru činnosti v Národních dílnách se nabízí závěr, že oním „třídním zájmem“ proletariátu nebylo ani tak „právo na práci“ jako spíše „právo na lenost“ (jak tomu ostatně nasvědčuje pozdější stejnojmenný programový spis Marxova zetě Paula Lafargua). Objektívni stanovisko k červnové revoltě lze najít např. v *Citové výchově* G. Flauberta, kterého nijak nelze podezírat z nedostatku soucitu vůči chudým a dělným lidem. (Pozn. překl.)

2 Vikomt François René de Chateaubriand (1768-1848), jeden ze zakladatelů romantismu ve francouzské literatuře, v politice rojalista legitimistického ražení, přívrženec Bourbonů. Po Napoleonově pádu vstoupil do služeb restaurované bourbonské monarchie jako velvyslanec v Anglii a Německu a jako ministr zahraničí. Jeho nejslavnější díla jsou *Génieus křesťanství*, novely *Atala* a *René* a také *Paměti ze záhrobí* (*Mémoires d'outre-tombe*), které vycházely již po autorově smrti v letech 1848-1850 a byly veřejností a kritikou očekávány jako literární událost světového významu. Jak lze seznat z Bastiatem citované pasáže z tohoto díla, Chateaubriand formuloval v obecné rovině totéž teologicko-metafyzické zdůvodnění principu „neviditelné ruky“, které Bastiat aplikoval na užší oblast ekonomie; stojí za zmínku, že Chateaubriandovo pojetí je v principiální shodě s Hegelovou koncepcí „lsti rozumu“, která je nejznámější podobou metafyziky „neviditelné ruky.“ Bastiat ovšem neakceptuje všechny ideje velkého konzervativního romantika - v *Ekonomických harmoniích* (kap. 24; *EH*, str. 537-8.) se kriticky vyjadřuje k jiné pasáži z téhož Chateaubriandova díla, v níž autor (velice brilantním stylem) rozvíjí Rousseauovu myšlenku, že rozvoj civilizace na základě rozumu vede nutně k úpadku mravnosti. (Pozn. překl.)